

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest
Ivana Lučića 3

Diplomski rad:

Krajiško-kmetska buna 1755. godine i nastup apsolutističke države

Student:
Nikola Vukobratović

Mentorica:
dr. sc. Zrinka Blažević

Zagreb, 2016.

Sadržaj

1. Uvod	str. 2
2. Krajiška buna	str. 5
2.1 Kontekst: sukobi oko reforme Krajine	str. 5
2.2 Tijek krajiške bune	str. 8
2.3 "Prevlast nad Srbima"	str. 12
3. Kmetska buna	str. 16
3.1 Kontekst: poteškoće domaćeg feudalizma	str. 16
3.2 Tijek kmetske bune	str. 18
3.3 Plemička pacifikacija	str. 21
3.4 Krajiško-kmetske veze	str. 25
4 Nastup Države	str. 28
4.1 Kontekst: Austrijski apsolutizam i lokalne prepreke	str. 28
4.2 Rad komisija: "egzotične" prakse i reorganizacije	str. 30
4.3 Granice političke imaginacije: prijedlozi za reorganizaciju Kraljevine	str. 34
5. Zaključak	str. 38
6. Literatura	str. 40

1. Uvod

Društveno-politički konflikti koji su obilježili 1755. godinu u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj nikada nisu imali neku istaknutu ulogu u domaćem kolektivnom sjećanju na "narodne bune", osobito u usporedbi npr. sa statusom kojeg i danas igra "Seljačka buna Matije Gupca" 1573. godine.¹ Ipak, riječ je istodobno o događajima koji su daleko od slabo dokumentiranih ili pak nedovoljno istraženih. Dapače, ova je posljednja velika feudalna i krajiška buna u domaćoj ranonovovjekovnoj historiografiji imala gotovo privilegiran položaj o kojem svjedoči relativno opširna bibliografija (osobito za sredinu 18. stoljeća), a kojem je znatno pomoglo i (ponovno relativno) bogatstvo izvora koji su se bavili događajima. Osobito je pritom u historiografiji u pogledu konflikata 1755. godine istican njihov "prijelomni" karakter, odnosno činjenica da su predstavljali svojevrsan uvod u dalekosežne promjene do tad etabliranih odnosa na ovom području. Tako su već dobro istražene posljedice buna na feudalne odnose i administrativne aparate Kraljevine Hrvatske s jedne, odnosno status Vojne krajine i krajišnika s druge strane. Sva su ta pitanja, kao što ćemo vidjeti, zapravo usko međusobno povezana i zauzimaju centralno mjesto u lokalnim političkim raspravama i sukobima tog perioda i šire.

Također, eskalacija ovih pitanja tijekom sredine 18. stoljeća, čije su bune 1755. godine jedan od najvidljivijih izraza, posljedica je zapravo znatno širih promjena na europskoj sceni povezanih s vrlo postepenim nastupom političkih ideja "prosvijećenog apsolutizma" i pokušaja njihovih implementacija. Iako koncept apsolutizma nije bez kontroverzi, ipak se čini kako je u historiografiji postignut određeni konsenzus kako je tu fazu europskog feudalizma obilježila konsolidacija moći centralne instance nad određenim teritorijem, koja stoji u opoziciji prema ranijoj disperziranoj i gradiranoj distribuciji političke moći. Namjesto ranijeg kompleksnog sustava seniorata i vazalstva, koji je uključivao sve slojeve društva od kmeta do vladara (i/ili pape), apsolutizam uspostavlja novu ravnotežu moći čije je težište sada vidno pomaknuto prema instanci vladara (koji više nije tek jedan od seniora) i još više Dvora kao zasebne institucije povezane s vladarom koja izražava pretenzije prema monopolu na moć. Mehanizmi ove promjene su jačanje birokracije te stajaće vojske i pravosudnog aparata odgovornih vladaru, kao i novog sustava oporezivanja koji ove institucije treba financirati. Umjesto isključivo providencijalnog ili pak legitimiteta koji proizlazi iz obaveze lojalnosti senioru, ova će centralizacija svoje političko pokriće i ideološki izraz naći u ideji "općeg dobra", odnosno "dobra zajednice". Svi ovi procesi ispravno su prepoznati kao neki od prvih koraka prema razvoju moderne države kao "ljudske zajednice koja

¹ Koliko mi je poznato, sjećanje na bune 1755. godine politički je pokušala iskoristiti samo Komunistička partija Hrvatske u međuratnom periodu, koja je u njima prije svega prepoznavala primjer zajedničke socijalne borbe onkraj etno-konfesionalnih podjela.

uspješno polaže pravo na monopol na legitimno nasilje na određenom teritoriju".²

Iako relativno nov, fenomen države do te je mjere posljednjih stoljeća zavladao političkim imaginarijem da se danas čini kao da nikakva funkcionalna organizacija ljudskih zajednica koja ne bi uključivala centralnu i suverenu instancu moći čiji je cilj održavanje "reda" i rad u korist "općeg dobra" nasuprot "privatnim interesima" zapravo nije moguća. Zanimljivo je, u tom smislu, kako je vjerojatno jedna od slabije primijećenih neobičnosti suvremenog hrvatskog jezika – kako u njegovoj svakodnevnoj, tako i u službenoj upotrebi – potpuna dominacija termina "država". Za razliku od mnogih drugih jezika, u hrvatskom se distinkcija između "zemlje" (*country, pays, país*) i "države" (*state, état, estado*) do te mjere izgubila da država, između ostalog i prema natuknici u Hrvatskoj enciklopediji, funkcionira kao "sinonim zemlje". Lingvistički, povijesni i politički razlozi ovog fenomena svakako zaslužuju detaljno istraživanje, no ovdje ćemo se zadovoljiti konstatacijom kako smo time, bez sumnje, nesretno izgubili jednu važnu heurističku distinkciju između područja i stanovništva s jedne te suverene vlasti koja upravlja tim područjem i stanovništvom s druge strane.³ U naturalizaciji koncepta države kao ahistorijskog fenomena jednu od ključnih uloga odigrala je i historiografija, koja je od svojih ozbiljnijih početaka u osnovi bila instrument izgradnje države. Jedan od ciljeva ovog rada stoga je historizacija koncepta države, koju ćemo nastojati provesti istraživanjem kako je austrijska apsolutistička država u lokalnom kontekstu uspješno uspostavila monopol na legitimno nasilje.

Kao svojevrsni "case study" pritom će nam poslužiti događaji koji su se u današnjoj sjeverozapadnoj Hrvatskoj odvijali 1755. godine. Iako se termin "konflikti 1755." nipošto na njih ne može svesti, ipak se po značaju ističu dvije, po svemu sudeći tek donekle povezane bune čiju je odvojenost, ali istodobno i međusobne utjecaje, odredila činjenica da se događaju na "graničnom" prostoru onoga što danas smatramo križevačko-bjelovarskim ili potkalničko-bilogorskim krajem. Granica koju ovdje spominjemo je ona između feudalnog⁴ svijeta Kraljevine Hrvatske, odnosno tzv. Provincijala ili "Banske Hrvatske", i Vojne krajine, vrlo specifičnog područja čiji je karakter, iako uvijek čvrsto uključen u feudalni sustav, po mnogo čemu predstavljao značajnu iznimku, ne samo u lokalnom kontekstu. Dvije bune, koje se po mjestima izbijanja nazivaju "severinskom" i "ravenskom", odvijaju se u kontekstu koji je višestruko opterećen pitanjima političkih ingerencija.

2 WEBER 2004: 33

3 Iako su dva koncepta zapravo i usko povezana. Prema svim politološkim definicijama, država nužno podrazumijeva točno određeni i "zaokruženi" teritorij, dok je koncept zemlje uglavnom (iako ne uvijek) određuje postojanje države koja njome vlada.

4 Termin "feudalni" ovdje se rabi za označavanje specifičnih ekonomskih i pravnih odnosa i praksi u Hrvatskom Kraljevstvu u vrijeme tzv. refeudalizacije, koji se u znatnoj mjeri razlikuju od zapadnoeuropskih primjera. Usp. ŠTEFANEC 2011: 52

U upravljanju njime miješaju se interesi hrvatskih i ugarskih Staleža, Dvora, odnosno Ratnog vijeća, zatim krajiških časnika te drugih lokalnih aktera koji polažu pravo na vlastito sudjelovanje u podjeli moći preko svojih etabliranih ili manje etabliranih institucija "autonomije". Političke težnje i perspektive tih aktera, kao i mehanizmi kojima ih nastoje ostvariti, bit će u centru ovog rada.

U tom smislu rad nastoji kombinirati mikro i makrohistorijsku perspektivu, stavljajući događaje u širi historijski i geografski kontekst, te istodobno posvećujući posebnu pažnju pojedinim ličnostima ili institucijama čija je sudbina u turbulentnim događajima osobito ilustrativna, poput tzv. posrednika. Dio takvih detalja koji su mi se učinili zanimljivima, a koji nisu mogli biti detaljno obrađeni kako ne bi razbili naraciju, navedeni su u fusnotama kao poziv na daljnja istraživanja. Iako to predstavlja svojevrsno nasilje nad kronologijom događaja, rad je podijeljen na tri cjeline od kojih prva pokriva krajišku bunu, u kojoj su glavni akteri krajišnici i njihovi oficiri, drugi pokriva kmetSKU bunu, u kojoj su glavni akteri kmetovi i njihovi zemaljski gospodari, odnosno hrvatski Staleži, a treći istrage tih buna, u kojima su glavni akteri, uz ranije navedene, institucije Dvora. Svaki dio nadalje je podijeljen na nove segmente, koji daju uvid u opći kontekst, donose pregled ključnih događaja i stavljaju ih u odnos osnovnih teza rada, ili pak posebno razrađuje pozicije i motivacije sudionika.

2. Krajiška buna

2.1 Kontekst: sukobi oko reforme Krajine

Buna koja je 1755. godine izbila u Varaždinskom generalatu predstavlja, na određen način, kulminaciju društvenih sukoba vezanih uz pokušaje reforme Vojnih krajina na području današnje Hrvatske. Naime, Vojna krajina, kao poseban i po mnogo čemu specifičan teritorij u habsburškom posjedu, koji je svojem stanovništvu kolektivno davao vrlo nestandardni položaj i funkciju unutar tadašnje ranonovovjekovne dominantno monarhijske Europe, zapravo nikada nije formalno osnovan, već je nastajao postepeno, kroz davanje određenih "privilegija" dijelovima stanovništva s vrlo praktičnim vojno-strateškim ciljevima na umu.⁵ Riječ je zapravo o pokušaju odgovora s habsburške strane na osvajačku taktiku Osmanskog Carstva koja se u velikom dijelu oslanjala na sustavno pustošenje susjednog teritorija i protjerivanje ili otimanje njegovog stanovništva⁶ kako bi se u konačnici olakšalo njegovo zaposjedanje. Takav je tip ratovanja kroz 16. stoljeće, zajedno s bijegom vlastelina s kmetovima (kao i u osnovi ilegalnog samostalnog bijega kmetova) iz zahvaćenih područja znatno prorijedio stanovništvo na širokim područjima koja će kasnije u velikoj mjeri biti uključeni u sastav Vojne krajine. Slabljenje obrambenih kapaciteta, koje je proizlazilo iz demografskog, a onda i ekonomskog slabljenja Kraljevine Hrvatske koja se više nije mogla nositi s izazovom npr. održavanja sustava utvrda, ponukali su Dvor na intervenciju kojom su financiranje tada tek obrambenog graničkog pojasa prema Osmanskom Carstvu preuzeli unutarnjoaustrijski⁷ staleži, s dramatičnim posljedicama po razvoj ovog prostora.⁸

"Spontana" uspostava vojne administracije na uštrb plemićke vlasti na graničnom području neminovno je vodila svojevršnim "imovinskim sporovima" Dvora i hrvatskih staleža koji u osnovi nisu bili razriješeni do ukidanja Krajine krajem 19. stoljeća, iako su, dakako, s vremenom evoluirali.⁹ No preuzimanje teritorija od lokalnog plemstva iz obrambenih razloga, koje svoje presedane ima i u predhabsburškom razdoblju, nije sasvim razriješilo problem depopulacije, čemu se doskočilo doseljavanjem stanovništva koje, za razliku od onog koje je prethodno nastanjivalo ovo područje, nije bilo vezano feudalnim obavezama prema svojim neposrednim zemaljskim gospodarima.¹⁰ Riječ je o tzv. vlaškom stanovništvu koje je planski privlačeno i doseljavano sa osmanskih područja. Porijeklo i nastanak tog stanovništva pri tome su osobito zanimljivi. Naime,

5 KASER 1997: 19

6 Osobito upotrebom jedinica tzv. martoloza.

7 Termin Unutarnja Austrija u tom se periodu odnosi na habsburške nasljedne zemlje Kranjsku, Štajersku i Korušku.

8 ŠTEFANEC 2011: 11

9 Osobito pod utjecajem devetnaestostoljetnog romantičnog nacionalizma, u kojem je pozivanje na dugovječnost staleških institucija poput Sabora igralo važnu ulogu, pitanje Krajine je umjesto primarno zemljišnog spora postalo središnje pitanje hrvatske nacionalne integracije.

10 ŠTEFANEC 2011: 29

naziv sugerira da je riječ o slaviziranom stanovništvu aromunskog porijekla koje svoj specifičan kolektivni vlaški identitet duguje vojnoj strategiji Osmanskog Carstva. S obzirom na razorne posljedice dugotrajnog ratovanja po ratarstvo, izgleda da je tijekom 15. i 16. stoljeća na Balkanu ojačalo bavljenje nomadskim stočarstvom, koje je ranije, pretpostavljamo, bilo primarno karakteristika ostataka romaniziranog planinskog stanovništva. Zbog njegove vojne koristi, Osmansko Carstvo tom sada znatno brojnijem stočarskom stanovništvu daje posebna oslobađanja od davanja u zamjenu za vojnu službu. Sukladno političkim koncepcijama Osmanskog Carstva, koje su preživjele gotovo do samog njegovog raspada, posebnom je vlaškom stanovništvu osigurana i određena politička i sudska autonomija i to kroz konfesionalnu instituciju obnovljene Pečke patrijaršije (1577.),¹¹ čiji je patrijarh služio kao "miletbaša".¹²

Međutim, taj je specifični status vlaha u Osmanskom Carstvu tijekom 16. stoljeća po svemu sudeći oslabljen, zbog prevelikog bujanja stanovništva s vojnim privilegijama, što je ekonomski oslabilo osmanska područja. Osmanski pokušaj nametanja feudalnih obaveza vlasima omogućio je Habsburškoj Monarhiji da dio tog stanovništva privuče na svoju stranu pružajući mu sličan status i nastanjujući ga na opustošene teritorije. U tom je smislu jedan od ključnih elemenata uspostave specifičnog habsburškog krajiškog područja zapravo osmanska inovacija.¹³ Pojava novog stanovništva, osobito onog konfesionalno različitog, dodatno je međutim zaoštrilo spor oko zemljišta između Dvora i Sabora, posebno s obzirom na činjenicu da je upravo Zagrebačka biskupija bila jedan od najvećih zemljoposjednika na području koje se razvijalo u specifičan teritorij Vojne krajine. No rastuće vojne obaveze Habsburške Monarhije ipak su, uz određena oklijevanja, omogućile zadržavanje konfesionalne i statusne autonomije vlaškom stanovništvu na teritoriju Vojne krajine. Ključni događaj u procesu standardizacije krajiške "autonomije" bez sumnje je donošenje tzv. Vlaških statuta (*Statuta Valachorum*), kojima je po volji cara Ferdinanda II, ranije nadvojvode Unutrašnje Austrije, legalizirano vlasništvo vlaha nad zemljom kao i njihove autonomne institucije poput kneza, koje su primarno služile rješavanju određenih sudskih sporova.¹⁴

Vlaški statuti odnose se samo na Varaždinski generalat,¹⁵ prostor ranije poznat kao Slavonska (*Windische*) krajina, koji je nakon Dugog rata (1593.-1606.) bio središte vlaškom naseljavanja. Zanimljivo, upravo snažno naseljavanje pojačava sporove oko zemljišta, jer raste udio

11 ROKSANDIĆ 2004: 231

12 Millet, u osmanskome i suvremenome turskome "narod" ili "nacija", ranije je primarno označavao specifičnu i sudsku autonomnu konfesionalnu zajednicu, dok je "baša" dakako oznaka za vođu.

13 ROKSANDIĆ 2004: 239

14 KASER 1997: 105

15 Druge krajine, poput one hrvatske (Karlovački generalat), zatim one "banske" (duže formalno podložne Saboru za čije su održavanje hrvatski staleži bili i odgovorni), te kasnije slavonske (Osječki generalat), imale su do perioda neposredno prije bune znatno drugačiji razvoj. Zajedno ih karakterizira izostanak standardiziranog i legaliziranog posebnog statusa Vlaha, pogotovo na razini na kojoj su ga uživali Vlasi u Varaždinskom generalatu.

nevojnog stanovništva, pa se dodatno obnavljaju i ambicije da se prostor refeudalizira. Sljedeći veliki rat protiv Osmanskog Carstva ponovno zaoštava sukob oko budućnosti ovog područja. Naime, nakon završetka Bečkog rata (1683.-1699.) i habsburškog osvajanja Slavonije, Varaždinski generalat *de facto* prestaje biti granični teritorij, no motiv za njegovo zadržavanje kao krajiškog prostora je, čini se, naposljetku dvojak: prvo strah od eventualne pobune ipak u osnovi vojničkog stanovništva koje bi predstavljalo ozbiljan sigurnosni izazov, a zatim i sasvim drugačije ambicije Dvora s ovim prostorom nakon što je izgubio svoju neposredno obrambenu funkciju. Radi se o procesu "apsolutističke militarizacije" kojim se konačno ustaljuje pridjev "vojna" uz krajiški prostor.¹⁶ Riječ je, u osnovi, o pokušaju da se cijeli krajiški prostor pretvori u stalni izvor vojnika ne za neposrednu obranu, već za niz ratova koje je Habsburška dinastija vodila po cijeloj Europi. Proces je dakako vezan uz nastanak habsburške apsolutističke države, čija je jedna od osnovnih karakteristika posjedovanje stajaće vojske.¹⁷

Predavanje Varaždinskog i Karlovačkog generalata izravno pod nadležnost Ratnog vijeća u Grazu, a kasnije onog u Beču, umjesto unutarnjoaustrijskim staležima, bilo je nužni preduvjet konsolidacije ovog teritorija radi upotrebe u vojne svrhe. Period prve polovice 18. stoljeća, od završetka Bečkog rata do bune 1755. godine, obilježen je upornim, ali često prekidanim i povremeno kontradiktornim pokušajima da se ovaj specifični prostor uniformira, kako bi se njime lakše upravljalo i kako bi bio sposoban služiti kao nepresušni izvor vojnika za potrebe nastajuće apsolutističke države, a istodobno gotovo sasvim ekonomski samoodrživ. Ovi ambiciozni ciljevi nisu samo polučili mješovite rezultate, nego su izazivali neprestane bune i sukobe kako s krajišnicima, tako i sa Staležima još uvijek zainteresiranima za potpunu refeudalizaciju područja krajina. Militarizacija je ujedno nužno podrazumijevala i uspostavu kvalificiranog zapovjednog lanca u kojem su se unosnim pozicijama mogli nadati hrvatski plemići, ali su u njemu sve manju ulogu mogli imati krajišnici slabo vični pisanju ili njemačkom jeziku.

Dva su ključna pokušaja reforme u Varaždinskom generalatu u ovom periodu – onaj neuspješni grofa Cordue 1732. godine, koji je zaustavljen bunom, i onaj nešto uspješniji kneza Hildburgshausena 1735. godine. Oba su u načelu jednako išli u smjeru jačanja kontrole Dvora, odnosno bečkog Ratnog vijeća nad ovim prostorom, što je podrazumijevalo ne samo snažnije negiranje prava Hrvatskog Kraljevstva na ovaj prostor, već i znatno smanjenje utjecaja lokalnih organa samouprave, poput knezova, koji su mogli osporiti vojnu hijerarhiju.¹⁸ Ovaj je proces kulminirao donošenjem Vojnokrajiških prava (*Militär Graenitz-Rechten*) 1754. godine koja su ujednačila administraciju Karlovačkog i do tada znatno autonomnijeg Varaždinskog generalata.

16 ROKSANDIĆ 2003: 26

17 KASER 1997: 7

18 MOAČANIN 1959: 1051

Ukidanje autonomnih institucija krajine, te povećana davanja, između ostalog zbog obaveze krajišnika da sami financiraju nove uniforme u skladu s zapadnoeuropskom modom (koja je bila ne samo skupa, već je, saznajemo po pritužbama krajišnika, i dramatično odudarala od odjevnih navika lokalnog stanovništva s obje strane granice), pripremili su teren za izbijanje posljednje velike krajiške bune.

2.2 Tijek krajiške bune

Za razliku od nešto kasnije (i samo djelomično istodobne) bune kmetova u susjednoj Križevačkoj županiji, narativni izvori koji opisuju tijek krajiške bune u Varaždinskom generalatu početkom 1755. godine nešto su skromniji. Zbog svoje opširnosti i živopisnih detalja koje donose, kroničarski zapisi (*Annue*) Baltazara Adama Krčelića, jednog od vodećih lokalnih intelektualaca i kanonika zagrebačke biskupije (u tom trenutku u svojevrсноj nemilosti zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja), predstavljaju bez sumnje ključni izvor. Osim što kronološki sažima i iscrpno interpretira događaje, Krčelić nam također omogućava da do određene mjere razmrsimo kompleksne političko-privatne veze među različitim akterima ovog "dvojnog" prostora Kraljevine Hrvatske i Varaždinskog generalata, među koje i autor *Annua* bez sumnje spada. Osim njega, događaje je zapisivao i križevački župnik Ivan Josipović koji načelno potvrđuje kronologiju događaja i motivaciju aktera, a donosi i dodatne zanimljive detalje. Događaje uzgred spominje i Ivan Krstitelj Šimunić u spomen-knjizi čazmanskog Kaptola. Sva tri izvora, na različite načine, krajišku bunu spominju u vezi s onom kmetskom, koja je ipak centar njihovog interesa.

Prema Krčelićevu pripovijedanju, navještaji bune bili su vidljivi već početkom godine, osobito nakon 7. siječnja i zapovijedi generala Guicciardija, smještenog u Koprivnici i formalno najvišeg vojnog autoriteta zaduženog za Varaždinski generalat, kojom se nastojao "utjerati" novac za nove uniforme od krajišnika koji su se tome otvoreno "odupirali". O otporu tom "utjerivanju", svoje su nadređene izvještavali krajiški časnici, među kojima se osobito ističe natporučnik Josip Krčelić, inače brat autora *Annua*.¹⁹ On je (izričito se navodi) o nezadovoljstvu i buntovništvu među krajišnicima izvijestio pukovnika Ignjata von Leillersperga, svog nadređenog u Križevcima, koji se nije samo oglušio na upozorenja, već je otvoreno izrazio skepsu prema informacijama koje je dobio o natporučnika, te mu navodno zaprijetio kaznom zatvora ukoliko ne uspije prikupiti novac do 20 siječnja.²⁰

Osim uloge savjesnog, dalekovidnog i lojalnog časnika, Josipu će Krčeliću u daljnjem

19 KRČELIĆ 1952: 165

20 Događaje potvrđuje i Josipović, razumljivo s manjim naglaskom na središnju ulogu natporučnika Krčelića, ali s većim naglaskom na izričitoj preventivnoj naredbi odaslanog preko vojne hijerarhije, kako nitko, bez obzira na status, nema pravo osporiti ove odredbe. JOSIPOVIĆ 2005: 145

pripovijedanju njegova brata biti pridodana još istaknutija uloga – naime ona mučenika. Kao što upozorava Blažević, osobito u vezi s Josipom Krčelićem, moguće je primijetiti "tragove providencijalno-mirakulozne diskurzivne figuracije" u inače sekularnom tekstu.²¹ Tako se Josip, pripovijeda njegov brat, nakon nesretne epizode s Leillerspergom, "oprostio od prijatelja i naslućujući da ga čeka smrt" uputio u izvršenje zadatka u Trnoviticu, mjesto tridesetak kilometara jugoistočno od današnjeg Bjelovar, gdje je obavijestio negodujuće krajišnike o obavezi prikupljanja sredstava za nove uniforme. Bez obzira na to koliko je Josip Krčelić doista naslućivao ili koliko je pomireno dočekao svoju sudbinu, izvjesno je kako je ubrzo postao jednom od prvih žrtava oružane pobune koja je započela u mjestu Severinu (dvadesetak kilometara sjeverno od Trnovitice) 20. siječnja.²²

Severin kao službeno mjesto zbora koji je označio početak pobune nije određen slučajno, ali ni samo zbog svoje strateške pozicije geografskog centra Varaždinskog generalata (zbog koje je malo kasnije nedaleko Severina izgrađeno mjesto Bjelovar ili Novi Varaždin), već zbog simbolično-političkog značenja lokaliteta. U tamošnjoj su pravoslavnoj crkvi²³ naime čuvane "navodne privilegije" (kako ih naziva Krčelić) koje su jamčile krajišku autonomiju, iako je, kao što smo vidjeli, status krajišnika u to vrijeme prolazio kroz neprestane promjene tijekom kojih je pozivanje na davne dokumente, poput *Statuta Valachorum*, progresivno gubilo na političkoj snazi. No ipak se čini kako je, jednako koliko i zaziv "starih privilegija", i ugrožena je krajiška hijerarhija, koja je pripremila i sazvala skup u Severinu, još imala znatnog političkog utjecaja.

Osobito značajno mjesto u toj hijerarhiji pripada krajiškom kapetanu Petru Ljubojeviću, kojeg apostrofira i Krčelić. O zanimljivoj poziciji i statusu Ljubojevića, kao istodobno dijela vojne hijerarhije i vođe krajiškog stanovništva protiv te hijerarhije, bit će govora nešto kasnije. Spomenimo sada da je Krčelić njega proglasio najodgovornijim za sudbinu svoga brata, ubijenog 22. ili 23. siječnja u Severinu, na navodno osobito svirep i ponižavajući način, ali onda i za bunu općenito. Josip Krčelić, međutim, nije bio jedini ubijeni časnik,²⁴ već je njegovo ubojstvo, navodno, dio općeg plana bune prema kojem su krajišnici svoje časnike trebali dovesti u Severin, ali koji nije sasvim uspio jer je većina njih na slutnju ili dojavu ranije pobjegla sa svojih položaja. Inzistiranje autora Anua na bijegu vjerojatno barem djelomično služi i tome da se kontrastira sa svjesnim mučeništvom njegova brata. Kako bilo, u Severinu je tada pogubljeno više časnika, dok je npr.

21 BLAŽEVIĆ 2006: 338

22 Zanimljivo, kod Josipovića okupljanje u Severinu bilo je potaknuto, između ostalog, fizičkim kaznama koje su časnici koristili protiv krajišnika, vjerojatno zbog pasivnog otpora prikupljanju novih nameta. JOSIPOVIĆ 2005: 145

23 Severin je u to vrijeme također mjesto u kojem boravi pravoslavni eparh kojeg je u Marči zamijenio grkokatolički biskup. Ovim sporom između pravoslane i grkokatoličke crkve bavit ćemo se kasnije.

24 Izvori se ne slažu sasvim oko broja i identiteta ubijenih časnika, a Josipović daje najveće detalje metoda kojima su mučeni i pogubljeni.

pukovnik Leillersperg, onaj koji je tako olako odbacio upozorenja natporučnika Krčelića, iz Križevaca preko Kalnika pobjegao u Ptuj.²⁵

Leillerspergov je bijeg također dodatno kontrastiran ponašanjem generala Guicciardija koji je ostao u Koprivnici, ali i đurđevačkog pukovnika Brentana, koji je također ostao na svojem položaju. No Krčelić svejedno inkriminira Guicciardija, kojeg proziva da je "izvršavao Ljubojevićeve naloge", što se dokazuje puštanjem zatvorenika, poput kapetana Đure Martinovića, koji je nedugo zatim postao Ljubojevićev "tajnik". Strah od širenja krajiške bune nije prema svemu sudeći zahvatio samo vojnu hijerarhiju, pa Krčelić izvještava kako su nelagodu pokazivali i staleži susjedne Kraljevine Hrvatske, zbog čega su izbjegle časnike smjestili u nešto udaljeniji Samobor.²⁶ Buntovničko djelovanje krajišnika uglavnom se opisuje kroz palež časničkih imanja, ali i progon katoličkog svećenstva. Osobito inzistiranje na konfesionalnom karakteru sukoba bit će pomnije analizirano u narednom poglavlju. No dok je Krčelić zajedno s ostalim kroničarima događaja skandalizirao prije svega ustanički teror, kao i njihovu izrazitu "drskost", odnosno otvoreno prkošenje i nepoštivanje etabliranih hijerarhija, koje je osobito ilustrirano skidanjem službenih znamenja te "razdiranjem kraljevske odore" (što, ako se sjetimo konflikta oko uniformiranja, nipošto nije slučajno), neosporno je kako su pobunjenici pokazivali određene elemente ozbiljnog političkog i strateškog promišljanja svoje pozicije te načina na koji na nju mogu utjecati.

Ljubojević tako, izvještava Krčelić, neprestano organizira vijećanja sa seoskim knezovima, a kao određeni tip savjetnika pridružuje im se i plemić Stjepan Domjanić s imanja Preseka u Križevačkoj županiji, vrlo zanimljiva politička ličnost čija se uloga 1755. godine neće iscrpiti u pomoći krajišnicima. Prema kasnijim izjavama ispitivanih sudionika bune, krajišnici su imali i vlastitu političku organizaciju, tzv. severinsku općinu, koja organizira izvanredno prikupljanje sredstava u svrhu slanja svojih predstavnika na pregovore u Beč, odnosno, kako bi uručilo "molbu kraljici".²⁷ Krčelić međutim nije osobito zainteresiran za analizu specifičnih zahtjeva pobunjenih krajišnika, dijelom stoga što (čini se) sam čin pobune smatra do te mjere nelegitimnim da ga ne mogu opravdati nikakvi zahtjevi, a dijelom zato što mu je bilo naročito važno da u sklopu svojeg specifične interpretacije društvenih sukoba (koji, kako primjećuje Blažević,²⁸ za Krčelića proizlaze iz sukoba "javnog dobra" s "privatnim interesima") krivnju stavi na pojedine istaknute ličnosti.

No njihovi su prigovori ipak su ostali zabilježeni u kasnijim svjedočenjima prilikom ispitivanja, kao i kod Josipovića, a tiču se jednako političkih pitanja, prije svega očuvanja elemenata autonomnih krajiških struktura, kao i socijalnih pitanja, povezanih sa željom da se smanje

25 Josipović kao mjesto bijega navodi Varaždin i dodatno tvrdi da je Leillersperg "svojim primjerom ispraznio gotovo čitav grad Križevce". JOSIPOVIĆ 2005: 146

26 KRČELIĆ 2005: 166

27 MOAČANIN 1959: 1054

28 BLAŽEVIĆ 2006: 340

specifična davanja i obaveze prema časnicima i da se povećaju prava slobodnog lova ili npr. korištenja šume. Josipović tako navodi kako su u svojim zahtjevima krajišnici postavili i retoričko pitanje: ako su već obavezni na tolika davanja, zašto uopće imaju dodatnu obavezu ratovanja.²⁹ Također se čini da su pobunjenici računali na eventualnu sklonost određenih krugova u Beču. Koliko su ta očekivanja doista imala temelje ostaje upitno, no poznato je kako je Dvor, odnosno Ratno vijeće, konflikt odlučilo razriješiti slanjem gradišćanskog pukovnika Becka u Severin, gdje je ovaj po svemu sudeći zahtijevao lojalnost prema Dvoru, odnosno zaklinjanje na vjernost kraljici, ali i implicitno obećao saslušanje krajiških prigovora. Drugim riječima, Dvor je pristupio rješavanju sukoba tako što se postavio kao vrhovna instanca, tobože nepovezana s lokalnim sukobima.

To je uskoro i realizirano imenovanjem posebne dvorske komisije kojom je predsjedavao grof von Neipperg, "najstariji među maršalima i nekadašnji odgojitelj cara", kako ga naziva Krčelić, a koji je pao u svojevrstu nemilost nakon gubitka Beograda u ratu protiv Osmanskog Carstva 1739. godine. To imenovanje Krčelić smatra određenom degradacijom, s obzirom da je maršal maknut od mjesta odlučivanja o sukobima među velikim silama da bi rješavao lokalnu pobunu. Kako bilo, Neipperga je na novoj poziciji u stopu pratio Beck, a komisija se uz impozantnu pratnju dva bataljona redovne vojske uskoro smjestila u Nagykanizsu (Kanjižu), gdje je i započela s radom 24. travnja. Početkom rada komisije i obećanjem da će prigovori krajišnika biti primjereno saslušani *de facto* je završena faza bune, iako se čini kako je "uspostavljanje reda" trajalo još neko vrijeme.³⁰ U svakom slučaju, rad komisije i događaji oko nje predstavljaju posebnu temu kojom ćemo se baviti u posebnom poglavlju.

Ovdje spomenimo samo da je tijekom tri mjeseca rada komisije ispitan velik broj sudionika, značajan dio njih je kažnjen batinanjem (pri čemu valja uzeti u obzir kako je batinanje istodobno bilo i metoda ispitivanja i metoda kažnjavanja), sedamnaestorica su kažnjena smrću, a Ljubojević je zajedno sa svojim "tajnikom", kako kaže Krčelić, "stavljen izvan zakona", odnosno osuđen na doživotnu tešku robiju uz oduzimanje sve imovine.³¹ Pri tome valja spomenuti i kako su sudionici pobune načelno amnestirani. Naposljetku, rad komisije je ne samo spriječio podizanje budućih buna, već i pružio presudni impuls za završno provođenje dugotrajnih reformi habsburških Vojnih krajina, što joj je bez sumnje bio i glavni neposredni cilj. Zaključci komisije stoga su uključivali određenu ambivalentnost prema lokalnim akterima: kao uzrok bune istodobno su detektirani i zločinačko ponašanje Ljubojevića i određeni prekršaji, odnosno "tlačenje" koje su nad

29 JOSIPOVIĆ 2005: 145

30 Josipović detaljno opisuje "neposlušnost vojske u Križevcima" nakon Beckove posjete i polaganja zakletve. Ona se manifestirala odbijanjem korištenja njemačkog, nepoštivanjem časnika i nošenjem civilne odjeće i to na negodovanje ne samo Josipovića, već i Ljubojevića i njegovih zamjenika Martinovića i Bolčeta. (JOSIPOVIĆ 2005: 146)

31 KRČELIĆ 1952: 168

krajišnicima provodili časnici. No, kao što smo vidjeli, kažnjen je jedino Ljubojević, pretpostavljamo sa svojim najužim krugom suradnika. Njegova osobna sudbina nam stoga daje dodatni zanimljiv uvid u specifičnu političku dinamiku unutar Varaždinskog generalata i izvan njega.

2.3 "Prevlast nad Srbima"

Već smo spomenuli primjetnu Krčelićevu tendenciju da društvene sukobe tumači brigom pojedinca za osobni probitak, umjesto za opće dobro, koja bez sumnje proizlazi iz njegovog prihvaćanja osnovnih postulata prosvijećenog apsolutizma s kojima se susreo za vrijeme boravka u Beču. Ne čudi stoga što je privilegirani reprezentant tog općeg dobra upravo Dvor. Valja ipak primijetiti kako Krčelić veliku pažnju posvećuje i interesima Kraljevstva, što se dakako prvenstveno odnosi na staleške interese plemstva čije je političko tijelo Sabor. Tako npr. nakon najave izgradnje Bjelovara (Novog Varaždina) izražava veliku nelagodu (iako nipošto protivljenje ili otpor) evidentnoj namjeri Dvora na ujednači vojne krajine, čime bi se dakako dodatno otežalo ostvarenje dugotrajne ambicije Sabora (i osobito Zagrebačke biskupije) da taj teritorij podredi svojoj jurisdikciji, a time i povrati vlasništvom nad zemljom i kmetovima.

Njegova lojalnost kruni uglavnom se ne proteže čak ni na neposredne službenike Dvora i izvršitelje njegove volje. Tako s primjetnom ironijom govori o Neippergovu promaknuću na mjesto potpredsjednika Ratnog dvorskog vijeća nakon uspješno završenog rada komisije. Slično se odnosi i prema ambicijama krajiških časnika koje su, u svojevrsnoj završnoj rekapitulaciji, prezentirane kao jedan od ključnih uzroka bune. Naime, prema Krčelićevoj interpretaciji, želja koprivničkog generala Guicciardija da se dodvori kraljici prilikom njenog najavljenog posjeta i nadmaši svoje neposredne konkurente, poput karlovačkog i varaždinskog generala Benvenuta Petazzija i Josipa Draškovića ili zagrebačkog biskupa Thauszyja, prisilila ga je da pokuša iznuditi dodatna sredstva od krajišnika, što ih je naposljetku ohrabrilo na pobunu. Sličnu je ulogu odigralo i Guicciardijevo ponižavanje Ljubojevića, navodno prije svega motivirano željom da se osveti krajiškom vođi koji se smatrao osobito bliskim svojem neposrednom prethodniku na poziciji i omraženom rivalu Petazziju.³²

No da rivalstva među krajiškim časnicima nisu motivirana samo osobnim ambicijama i netrpeljivostima, već podrazumijevaju i određena politička neslaganja oko budućnosti Vojne krajine, o čemu Krčelić izravno ne piše, implicitno se razasnaje iz njegova nezadovoljstva Guicciardijevim nasljednikom na mjestu koprivničkog generala nakon završetka rada komisije. Na tu je poziciju naime, saznajemo, pretendirao Drašković, no naposljetku ju je dobio Beck koji je

32 Anegdotalno navedimo kako Krčelić kao uzroke netrpeljivosti između dva generala talijanskog porijekla navodi, između ostalog, osorno ponašanje Petazzijeve žene te neuspješnu Guicciardijevu prosidbu kćeri banskog namjesnika Lukovika Erdődyja. KRČELIĆ 1952: 146

Varaždinski generalat ustrojio po uzoru na Slavonsku krajinu (Osječki generalat) uz, za Krčelića vrlo uznemirujuću, perspektivu da se dva generalata u budućnosti spoje. Iako generala grofa Josipa Kazimira Draškovića ne karakterizira osobito povoljno navodeći, između ostalog, kako se ovaj "mnogo držao Neipperga i tražio svaku priliku da se istakne",³³ ipak se teško oteti dojmu da bi imenovanje lokalnog plemića i sina bivšeg bana na tu poziciju autoru *Annua* bilo nešto draže. To je naposljetku najjasnije izraženo njegovim "strahom" zbog imenovanja Becka koje vodi "jačanju vojničke vlasti" i neminovno uzrokuje "slabljenje građanske".³⁴ A s njom, razaznajemo, i perspektive hrvatskih staleža da ponovno zagospodare ovim područjem.

Među "privatnim" sukobima istaknutih pojedinaca privilegirano mjesto, dakako, pripada onom između krajiških vođa, odnosno, kako je naziva Krčelić, borbi za "prevlast nad Srbima". Ključni akteri ovog konflikta su kapetan Petar Ljubojević i potpukovnik Mihajlo Mikašinić. Krčelićeva konfesionalna netrpeljivost prema dvojici časnika prisiljava ga da ih gotovo nikada ne spominje bez da im daje epitet "vlaški" čime im, bez sumnje svjesno, nastoji umanjiti stvarnu poziciju i značaj, ali i dati dodatne nepovoljne karakteristike. Tako je npr. Mikašinić prvenstveno prikazan kao bjegunac iz Križevaca u Ptuj (s ranije spomenutim Leillerspergom) na samom početku bune, a kasnije kao inicijator spletke protiv svog "vlaškog" konkurenta. Za razliku od npr. Draškovića, kojem se navode ne samo osobne vojne zasluge već i one njegovih predaka, nema spomena Mikašinićeve vojne karijere, a još manje one njegovih predaka koji su, kako saznajemo u ponešto romantičnoj biografiji Đure Zatezala, i sami bili časnici i sudionici brojnih ratova Monarhije u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji.³⁵ Sam Mikašinić je u godinama neposredno nakon bune postao general i barun.

Njegovo brzo napredovanje nakon bune, koje je uključivalo i zapovjedništvo đurđevačkom regimentom, čini se barem je djelomično povezano s njegovim držanjem za vrijeme bune i njegovim političkim utjecajem u Varaždinskom generalatu i u tom ga je smislu zanimljivo kontrastirati prilično mučnom kraju Ljubojevićeve karijere i života na slobodi. Kapetanu, koji je po svemu sudeći poslužio kao "žrtveno janje", dodatna je otegotna okolnost bila povijest sudjelovanja ili čak vjerojatnog organiziranja buna. Njegov status buntovničkog recidivista Mikašinić je, prema Krčeliću, vješto iskorištavao kako bi eliminirao svog konkurenta.³⁶ Ljubojević je naime igrao ključnu ulogu u organiziranju otpora protiv ranije spomenutih Corduinih reformi 1732. godine, no knez Joseph Maria Frederick Wilhelm von Sachsen-Hildburghausen, feldmaršal neposredno nakon te ranije bune zadužen za smirivanje pobune i provođenje planiranih reformi, odlučio je iskoristiti

33 KRČELIĆ 1952: 170

34 KRČELIĆ 1952: 171

35 ZATEZALO 2011: 30

36 KRČELIĆ 1952: 167

Ljubojevićev utjecaj. Krajiški kapetan je pritom preuzeo funkciju posrednika, odnosno štićenika feldmaršala, koji ga je proglasio "dobronamjernim", drugim riječima amnestirao od odgovornosti za pobunu.³⁷

Takva amnestija za Ljubojevića sasvim je izostala 1755. godine, zbog prilično promijenjenih okolnosti. Naime, 1735. godine Hildburghausen i Ljubojević kao uzročnike bune mogli su zajedno identificirati štajerske staleže, tada, kao što smo vidjeli, još uvijek odgovorne za financiranje Varaždinskog generalata, koji su optuženi da su nastojali refeudalizirati krajiški prostor. Takav razvoj bio bi dakako jednako nepovoljan i krajišnicima i Dvoru, odnosno Ratnom vijeću, iako iz različitih razloga. Krajišnici su nastojali zadržati dijelove svoje autonomije predviđene Vlaškim statutima dok Dvor od krajiškog prostora pokušava napraviti "vojarnu", odnosno uspostaviti potpunu kontrolu nad njim kako bi prije svega njegove ljudske resurse mogao koristiti u procesu izgradnje stajace vojske. Ne čudi stoga što je tadašnja buna razriješana određenim kompromisom kojim su zadržane tek neke od krajiških institucija, ali je istodobno potvrđena specifična uloga i status tog prostora.³⁸ Iz perspektive Dvora, razrješenje bune 1755. godine je s druge strane moglo za cilj imati samo konačno ukidanje krajiških institucija, pa Ljubojević više nije mogao računati na benevolentnog sugovornika s kojim bi uspostavio zaštitničko-posrednički odnos.

U tom je smislu osobito zanimljivo kako je Ljubojević, prema pisanju Krčelića, nakon što je od Becka isposlovaio odobrenje za slanje delegacije u Beč, pokušao stupiti u kontakt s Hildburghausenom, koji bi onda ponovno preuzeo ulogu "komesara" za razrješenje bune. Je li Hildburghausenovo imenovanje ikada bilo realna opcija ili je Ljubojević demonstrirao tek vlastitu političku naivnost tim zahtjevom nije sasvim jasno. No borba za "prevlast nad Srbima" svakako je, osim "vlaških" časnika, uključivala i najistaknutije pripadnike habsburške vojne hijerarhije. No Ljubojević nije u Beču uspio uspostaviti savezništvo s bilo kojom od ključnih figura te hijerarhije što je, prema Krčeliću, pošlo za rukom njegovom konkurentnu Mikašinoviću koji je svog zaštitnika pronašao u Becku. Njihov savez bio je pri tome, dakako, motiviran željom da si uzajamno pomognu u promaknuću. Ključna uloga koju nadalje preuzima Mikašinović predstavlja određeni obrat političke situacije u Varaždinskom generalatu jer saznajemo kako je Ljubojević ranije bio saveznik Petazzija, dok je ovaj bio zadužen za Varaždinski generalat, odnosno prije njegovog premještaja u Karlovac.

Ipak, čini se kako ni Ljubojević prilikom svojih političkih nastojanja u Beču nije bio u toliko lošoj situaciji kao što bi to sugerirao ponižavajući kraj njegove karijere.³⁹ Nakon formiranja

37 MOAČANIN 1959: 1050

38 MOAČANIN 1959: 1050

39 Iako Josipović tvrdi kako su Ljubojeviću u Beču "sva vrata bila zatvorena", usput pedagoški sugerirajući krajišnicima kako "da su bili ostali zadovoljniji stvari bi lakše krenule njima u korist". JOSIPOVIĆ 2005: 148

Komisije i njezinog dolaska uz pratnju dva bataljuna u Kanjižu, Ljubojević je, prema zapovjedi Neipperga, spremno preuzeo ulogu njezinog glasnogovornika među pobunjenim krajišnicima kojima je sugerirao da se spremno odazovu pozivu na ispitivanje. No u njegovoj odsutnosti komisija saslušava Mikašinovića koji, prema Krčelićevoj interpretaciji, uspijeva Neipperga uvjeriti u odgovornost Ljubojevića za izbijanje bune. Stoga on, nakon što je ispunio svoju funkciju autoriteta koji poziva pobunjenike na suradnju, biva uhićen, a njegova imovina zaplijenjena zajedno s određenim inkriminirajućim dokumentima. Ljubojevićev nagli pad proizveo je zanimljiv politički efekt: naime, Krčelić izvještava kako na vijest o Ljubojevićevom uhićenju "čitav narod klone i svu svoju nadu upravi na Mikašinovića".⁴⁰ Time je Mikašinović izvojevao konačnu pobjedu u borbi za "prevlast nad Srbima" nakon čega ga je "narod slijepo slušao".

Kako je točno provedena ova nagla politička promjena nije sasvim jasno, kao ni mehanizmi koji su određivali političku dinamiku među krajišnicima. Ljubojević je, prema zaključcima Komisije, imao određenu grupu vjernih sljedbenika s kojima je bunu pripremao još u studenom 1754. godine. Kontrolu nad bunom preuzeo je, međutim, tek nakon severinskog skupa i to nakon što je, navodno, u svojevrsnoj replici julijecezarovske geste odgurivanja krune, isposlovao da ga "prisile" na stane na čelo.⁴¹ Zanimljivo je također kako je Ljubojević inzistirao na svojoj dvostrukoj ulozi kapetana, odnosno dijela vojne hijerarhije, ali i krajiškog kneza, odnosno za sebe svjesno predviđao ulogu posrednika.⁴² Karizmatičko (ali čini se i pedantno organizirano) vodstvo koje je Ljubojević ostvario nad pobunjenicima imalo je ipak razmjerno slabe temelje, ako je suditi po načinu na koji se ta organizacija raspala ubrzo nakon njegovog uhićenja, kada su se sudionici bune upustili u gorljive međusobne denuncijacije.⁴³ Takav razvoj događaja je svakako olakšao konačno slamanje krajiške autonomije, a Mikašinoviću, kao što smo vidjeli, uspon u vojnoj hijerarhiji Monarhije.

Rivalstvo dvojice časnika čini se doista je bilo do neke mjere osobno, no uključivalo je i čitav niz konflikata između vodećih ljudi habsburške vojske oko budućnosti prostora Varaždinskog generalata. Obojica su u konačnici bili strukturno predodređeni na funkciju posrednika i nevoljkih pomagača krajiških reformi, koja je naposljetku odredila i njihove vrlo različite sudbine.

40 KRČELIĆ 1952: 167

41 KRČELIĆ 1952: 166

42 KRČELIĆ 1952: 172

43 Josipović navodi kako su denuncijacije bile novčano nagrađivane što je uspješno razbilo savez temeljen na zakletvi "Svi, svi smo to učinili, i ubili smo zajedno". JOSIPOVIĆ 2005: 147

3. Kmetska buna

3.1 Kontekst: poteškoće domaćeg feudalizma

Kao što smo već opisali, vojna se krajina u jednom trenutku pojavila kao oportuni mehanizam zaustavljanja brzog osmanskog prodora na habsburške teritorije, ali se gotovo istodobno pokazala izvorom novih sukoba. Prelazak vlaha na habsburšku stranu dogodio se u trenutku koji je za njih bio osobito oportun, jer su svoje ranije privilegije mogli do određene mjere prenijeti preko granice. No ako im je načelno mogao biti ponuđen sličan status, društveno-političke kontekst u koji su dolazili bio je sasvim drugačiji, pa je njihovo prisustvo proizvelo ozbiljne posljedice, prije svega po već postojeći sukob Dvora i Sabora oko zemljišta.⁴⁴ Hrvatsko je plemstvo pri tome u neobičnom položaju da dugo formalno ima pravo nad zemljom (u različitim oblicima), ali nema financijskih ni političkih sredstava kojim bi se za njega izborila. To je uostalom dio dugotrajnije proturječne pozicije hrvatskog Sabora da formalno ima zakonodavne ovlasti, po čemu predstavlja jedan od vidljivih izuzetaka među habsburškim zemljama, ali nema materijalnu osnovu za ostvarivanje stvarne moći.⁴⁵ Situacija dobiva dodatni sloj kompleksnosti s obzirom na podređeni položaj hrvatskih Staleža prema ugarskima.

Osim toga, gubitkom obaveze financiranja vojnih krajina, koju u osnovi ni nije moglo ispunjavati, hrvatsko je plemstvo, osim zemlje, izgubilo i mogućnost utjecanja na raspodjelu plaćenih zapovjednih položaja, što postaje novi izvor sukoba uglavnom sa unutarjoaustrijskih Staležima, ali i između domaćih magnata i nižeg plemstva.⁴⁶ S obzirom na načelnu Adamčekovu podjelu, prema kojoj prelati i magnati čine svega 3 posto plemstva ali drže 75 posto selišta, uočljiva je prilična nezainteresiranost magnata za preuzimanje funkcija u Kraljevini, izuzev one koja je za njih predviđena, poput banske.⁴⁷ Stoga staleške funkcije, poput one podbana i župana, pri čemu je podban istodobno i župan Zagrebačke i Križevačke županije, ostaju rezervirane za neformalno niže plemstvo. Nezainteresiranost magnata za Sabor i Kraljevinu proizlazi vjerojatno iz njegovih ograničenih ovlasti, odnosno relativno provincijalnog položaja, ali i nevoljkosti magnata da se u ovoj instituciji "miješaju" sa znatno siromašnijim plemstvom. Njihov će interes stoga biti usmjeren prvenstveno prema ugarskim i kasnije austrijskim institucijama.⁴⁸ Ova karakteristika Sabora kao institucije primarno nižeg i srednjeg plemstva bit će izrazito uočljiva prilikom konflikta u Križevačkoj županiji tijekom 1755. godine.⁴⁹

44 ROKSANDIĆ 2004: 247

45 ŠTEFANEC 2011: 52

46 ŠTEFANEC 2011: 74

47 ŠTEFANEC 2011: 106

48 ŠTEFANEC 2011: 120

49 Tako je ban u 18. stoljeću uglavnom služio kao posrednik između Staleža i Dvora, iako je Karlo Batthyány,

Osim osiromašenja i provincijalizacije, granični položaj Kraljevstva domaćem će plemstvu proizvesti još jedan problem: onaj s njihovim kmetovima. Nesankcionirani bijeg kmetova iz područja zahvaćenih habsburško-osmanskim sukobima omogućit će prvo oduzimanje zemlje, a zatim i naseljavanje nepodložnog stanovništva. Refeudalizacija prostora kroz pokušaje iznuđivanja određenog vlašskog podavanja formalnim zemaljskim gospodarima bio je stalni zahtjev izražavan preko staleških institucija, uključujući i Sabor u Požunu. Njihovi su zahtjevi redovito sankcionirani od vladara, ali nikada nisu provedeni.⁵⁰ Osim što ih nisu uspijevali natjerati na kontribuciju, vlasni su domaćem plemstvu proizvodili i problem "nepovoljnog" utjecaja na kmetstvo koje je, svjesno nepostojanja iste razine feudalnih obaveza na susjednom teritoriju, koji priznaje vlast istog vladara, težilo oslobađanju od vlastitih obaveza prema svom zemaljskom gospodaru. Ne čudi stoga što se, zajedno s netrpeljivošću prema pravoslavlima, čija je autonomija usko povezana s njihovom konfesionalnom posebnosti, negativni utjecaj na kmetove redovito pojavljuje kao jedan od najčešćih argumenata Staleža za ukidanje krajina, osobito u periodima nakon gušenja buna.

Svim ovim izazovima za plemstvo dodat će se i oni povezani uz izgradnju habsburške apsolutističke države. Naime, osim funkcionalne stajaće vojske, država je, u skladu s kameralističkom doktrinom,⁵¹ nastojala stabilizirati i svoje porezne prihode.⁵² U tu je svrhu 1754., dakle iste godine kako su uvedena i Vojnokrajiška prava, proveden i novi porezni popis čija je glavna ambicija bila da se, umjesto oporezivanja po "dimovima", što je u načelu značilo prema veličini zemljišta, prikupljanje prihoda za državnu kasu provede prema приходima. Taj je zahtjev, po svemu sudeći, uzimao u obzir povećanu ekonomsku aktivnost vlastelinstava na alodijima (baščinama), odnosno zemljištu koje vlastelin neposredno koristi, nasuprot rustikalu (selištu) koje obrađuju kmetovi i od njega daju kontribuciju. Dakako, ekonomsku djelatnost na alodijima također su odrađivali kmetovi i to u obliku tlake koja je imala različite oblike i uključivala košnju, prijevoz ili pređenje kudjelje,⁵³ koje je kao osobit problem za kmetove apostrofirano u pritužbama križevačkih seljaka prilikom bune 1755. godine. Iz perspektive Dvora, u sklopu koncepta kameralizma, nestalni i neujednačeni urbari, odnosno popisi kmetovskih obaveza prema vlastelinu na pojedinom posjedu, predstavljali su dvostruki problem: s jedne strane otežavali su procjene prikupljanja poreza za rastuću državu, a s druge su dovodili do opasnosti da se kmetovi preoptereće

namjesnik 1755. godine, istodobno bio i utjecajna politička figura kruga oko carice Marije Terezije. HORBEC 2009

50 Prisiljavanje katolika na kontribuciju u Varaždinskom generalatu djelomično je (i privremeno) uspjelo samo Zagrebačkoj biskupiji, koja je imala najkvalitetnije dokaze o vlasništvu nad zemljom. MOAČANIN 1959: 690, 705

51 Kameralizam se obično smatra "njemačkom" varijantom ekonomske teorije merkantilizma koja, između ostalog, zagovara princip nacionalne ekonomije, odnosno jedinstvene državne brige za ekonomiju čime bi se omogućilo da pojedina država (održavajući pozitivnu trgovinsku bilancu) bude istodobno i konkurentna politička sila. PUSIĆ 2007: 61

52 KARAMAN 1989: 33

53 Kudjelja je vlakno dobiveno od biljke konoplje, a koristi se za izradu tkanine.

i tako ugrozi funkcionalnost ekonomije cijelog područja.

Porezni popis koji je kraljica naredila 1754. godine u tom je smislu predstavljao prvi korak prema pokušajima države da regulira odnose kmetova s njihovim zemaljskim gospodarima. Ova će ambicija Dvora da kao nadređena institucija intervenira u odnos ranije shvaćan kao privatno-pravni biti obrađena kasnije. Spomenimo sada kako je porezni popis izazvao veliki otpor u Saboru, pa i sukobe između različitih lokalnih plemića. Krčelić pedantno navodi afere povezane s poreznim popisima još nekoliko godina unaprijed, koje uključuju svjesne i providne prijekove s brojem "dimova", a koje su uzrokovale da se popis u Beču odbaci kao nevaljan.⁵⁴ Krivci za ove pokušaje prijekove su istaknuti dužnosnici Kraljevine koje Krčelić pogrdno naziva "bogovima Hrvatske": podžupan Varaždinske županije Josip Raffay, koji u to vrijeme neregularno obavlja dužnost zajedno s pozicijom upravnika Erdődyjevih imanja, te njegovi zaštitnici podban Ivan Rauch, protonotar Adam Najšić i blagajnik Ivan Bužan, koji će igrati istaknutu ulogu i u skoroj buni.⁵⁵ S Raffayem se Krčelić, koji je sam služio kao popisivač, izravno sukobio 1754. godine, optužujući ga da pokušava isposlovati niži porez za Erdődyje.⁵⁶ Očekivano razrješenje tog sukoba oko popisa između onih koje Krčelić smatra samovoljnim i nasilnim vladarima Kraljevine i onih (među kojima jasno razaznajemo i Krčelića) koji su posao nastojali odraditi u korist Dvora, odnosno "opće dobro", nije se tada realiziralo uslijed panike koju je skoro izazvala buna u Varaždinskom generalatu.

3.2 Tijek kmetске bune: "Oni hote imati sztare Kralya Mathiasa praviczę"

Opća panika koju je izazvala buna u susjednom Varaždinskom generalatu (a koju smo djelomično prikazali ranije) potaknula je Staleže da se pripreme za veće "nerede", stoga, saznajemo iz diplomatske korespondencije, već 29. siječnja traže od bana Karla Batthyányja, koji je trajno u Beču, da se iz predostrožnosti na strateška mjesta u Kraljevini postave podžupani i odrade pripreme na banderijalnim imanjima, odnosno onim imanjima koju su imala obavezu da podignu naoružane odrede zbog održanja reda. Prema planu "insurekcije", odnosno podizanja banderijalne vojske, predviđeno je 2800 pješaka i 770 konjanika. Unatoč tome što je pripremu ponukala krajiška buna, ona je od početka računala na mogućnost da se Kraljevina nađe između "Scile i Haribde", odnosno da se ustanku krajišnika u Varaždinskom generalatu pridruže i kmetovi u Kraljevini.⁵⁷ Unatoč tome, na prve vijesti o buni, saznajemo od Krčelića, panika je u Zagrebu zadobila groteskne razmjere. Osim paničnih bjegova prema Štajerskoj, poput onog rektora isusovačkog kolegija Ivana Galjufa, istaknuti pojedinci Kraljevine posebnu su pažnju posvetili skrivanju svojih vrijednosti, a u

54 KRČELIĆ 1952: 123

55 KRČELIĆ 1952: 124

56 KRČELIĆ 1952: 155

57 KARAMAN 1989: 25

obrambenom smislu uspjeli su se na trg iznijeti samo "neki topovi, koji kod stručnjaka izazivahu smijeh", što slikovito prikazuje skromne "vojno-redarstvene" kapacitete Kraljevine.⁵⁸

Događaj koji je izazvao takvu paniku bila je organizirana akcija kmetova u selu Dubovcu,⁵⁹ dvadesetak kilometara jugoistočno od Križevaca, 23. veljače, kojom je, navodno na znak crkvenog zvona kojim je stanovništvo pozvano na sudjelovanje, zapaljena velika količina kudjelje, odnosno kojom je, kako kaže Šimunović, kudjelja "posvećena Vulkanu".⁶⁰ Osim što predstavlja oblik svjesne sabotaže ekonomske djelatnosti vlastelina, kudjelja je bez sumnje izabrana i zbog svoje simboličke važnosti, s obzirom da je obaveza njezinog pređenja bila jedna od najuočljivijih manifestacija rastućih zahtjeva za tlakom. Pri tome je osobito važno kako su posjedi na kojima je buna započela uglavnom u vlasništvu obitelji Erdődy, a njihov je upravitelj u tom trenutku spomenuti podžupan Josip Raffay. Kako saznajemo, njegove metode upravljanja uključivale su otpuštanja službenika, uvođenje novih nameta, te posebno obaveze žena kmetkinja da, kao oblik tlake, predu kudjelju radi prodaje u korist vlastelinstva.⁶¹ Zanimljivo, organizacija tog "ženskog" posla spadala je u nadležnost Raffayeve žene, pa je protestni čin eksplicitno bio adresiran njoj.⁶² No nakon tog čina, situacija je po svemu sudeći brzo eskalirala i pretvorila se u pravi pokret. Josipović zanimljivo opisuje taj razvoj događaja tvrdeći, bez sumnje s namjerom da denuncira "najgori dio naroda [...] sklon zlodjelima", kako je upravo lomača kudjelje služila kao pozivni signal, pri čemu su neki došli samo s namjerom da ugase, kako su pretpostavljali, požar u selu.⁶³

Izvori se u velikoj mjeri slažu oko toga da su "na čelo" pokreta stali špani, odnosno službenici pojedinih imanja, osobito Matek Kušić. Je li Kušić doista bio špan i zašto je taj posrednički sloj bio izravno zainteresiran za bunu te koji su bili mehanizmi organiziranja na posjedima nije sasvim jasno.⁶⁴ Nešto više govore nam tek svjedočanstva dana tijekom kasnijeg ispitivanja koja je analizirao Karaman, a koja sugeriraju da su među kmetovima postojale političke bitke kako oko vodstva, tako i ciljeva bune. Naime, grupa od nekoliko stotina kmetova, naoružana uglavnom poljoprivrednim oruđem, uz (prema nekim izvorima) svega nekoliko sablji i pušaka, pred Raffayevom je kurijom u Ravnu poslušala govor "kapetana" Kušića u kojem je pobunjenicima obećao kako će postati "svetle kralice soldati", odnosno krajišnici, "kada vre nestane čerdakov".

58 KRČELIĆ 1952: 174

59 Pojedini izvori kao mjesto paljenja navode obližnje selo Raven koje je sljedećeg dana postalo mjesto okupljanja i u tom smislu predstavljalo svojevrstan "centar bune".

60 ŠIMUNIĆ 2010: 252

61 ŠIMUNIĆ 2010: 251

62 KARAMAN 1962: 278

63 JOSIPOVIĆ 2005: 149

64 Prema jednom od svjedočanstava, žene španova na Erdődyjevim imanjima također su bile obavezne presti kudjelju. KARAMAN 1963: 280 Krčelić s druge strane za špana Matu Keleka iz Preseke navodi kako je imao "veći imetak nego njegov zemaljski gospodar kao vlasnik imanja Preseka" te tvrdi da su španovi načelno bili "slobodni od svih daća". Također iznosi pretpostavku da su se španovi nadali da bi prelaskom područja pod ingerenciju Krajine mogli postati seoski knezovi. KRČELIĆ 1952: 197, 200

Ovaj poziv ubrzo je realiziran paljenjem "čerdakov", odnosno kurija, majura i drugih vlastelinskih objekata na okolnim imanjima poput Špiranca, Gradeca, Lovrečine, Tkalca, Preseke itd...⁶⁵ Iako se izvori u pogledu sistematizacije bune znatno razlikuju, čini se izvjesnim kako ona nije imala jedan izvor, već je uključivala i kmetove na brojnim imanjima grofa Patačića, koje je ponovno navodno vodio njegov špan, Mato Kelek.⁶⁶

Iako se paljenje istih imanja povremeno pripisuje različitim grupama pobunjenika, raspored zapaljenih kurija i majura sugerira kako je njihovo djelovanje moglo imati isti cilj: eliminaciju vlastelinskih objekata koji su praktično služili za upravljanje posjedima, osobito alodijima, a simbolički su označavali područje u kojem vrijede konvencionalna feudalna pravila, nasuprot susjednom Varaždinskom generalatu. Pri tome je svakako važno da se većina sela nalazi svega nekoliko kilometara od linije razgraničenja Križevačke županije i Varaždinskog generalata, koja, uz to, na mnogim mjestima nije čak ni osobito precizno utvrđena.⁶⁷ Ako je cilj doista bio da se uklanjanjem vlastelinskih objekata pomakne granica između dva područja, čini se kako je on došao u pitanjem svega nekoliko dana nakon početka bune, odnosno već 26. veljače, kada je u Preseki došlo do nesuglasica nakon kojih Kušić potpuno napušta pokret, a novi "kapetan" postaje kalnički kovač Stanko Štefić. Koji su točno razlozi Kušićevog napuštanja bune nije sasvim poznato, no i njegovo uključivanje u bunu je prema nekim svjedočanstvima zapravo bilo naknadno i dogodilo se tek kasno prvog dana bune, nakon što je zapaljena prva kurija, ona Ignjata Kašnjara u Ravnu.⁶⁸

Unatoč neobičnom Kušićevom napuštanju bune, ostatak vodstva je po svemu sudeći ostao sličan, pa se uz Štefića, koji je i ranije imao ulogu u pokretu, ponovno javlja i Kelek, ovaj puta u nešto istaknutijoj ulozi. No ipak u tom trenutku dolazi do promjene strategije i smjer kretanja se mijenja prema Kalniku pri čemu se pale kurije u Gregurevcima i Brežanima. Prema svjedočanstvima sudionika, čini se kako je ta promjena smjera ujedno značila i odustajanje od plana koji je ranije koordiniran s tzv. lonjskom grupom pobunjenika iz Poljane, dvadesetak kilometara južno od Ravna, a prema kojem je zajednički cilj trebao biti Bisag, uz Guščerovec⁶⁹ najozbiljnija utvrda koja se nalazila na području između rijeka Glogovnice i Lonje, koje su pobunjeni kmetovi navodno htjeli pretvoriti u Krajinu.⁷⁰ Istodobno, međutim, promjena vodstva je pojačala i političku

65 KARAMAN 1989: 20

66 KRČELIĆ 1952: 173

67 KRČELIĆ 1952: 144

68 Kušić je kasnije prilikom ispitivanja priznao kako je iz Kašnjarove kurije uzeo srebrom optočenu sablju te pušku karabinu kao i zeleno-bijeli mentem (plemički ogrtač) kojima je svakako simbolički ojačao svoju poziciju kapetana. Nakon što je odbio ponovno se pridružiti buni, Štefić mu je navodno oduzeo konja, čizme i različite komade odjeće. KARAMAN 1963: 281, 182

69 Ubrzo nakon izbijanja bune, Guščerovec je "zaštito" križevački potpukovik Mihaljević, postavljajući u njoj (iako je bila na teritoriju Kraljevine) jednu krajišku posadu. JOSIPOVIĆ 2005: 148

70 KARAMAN 1963: 285

aktivnost pobunjenika, koji su razmjenom talaca⁷¹ uspostavili primirje s gradom Križevcima⁷² i ujedno poslali pismo križevačkom potpukovniku Mihaljeviću s kojim su nastojali uspostaviti kontakt. Na njegov prijedlog, kmetovi su sastavili "poteščice", odnosno svoje zahtjeve koje je zapisao njihov talac Josip Heruc, inače križevački pučki tribun, a koje su uključivale zahtjev za proširenje Krajine, odbijanje tlake, te opći zaziv "starih pravica kralja Matijaša", koje se gotovo neizostavno pojavljuju kao politički izraz kmetskih težnji u bunama.

Iz pozicije institucije odgovorne Dvoru, Mihaljević je u osnovi postupio slično Becku u krajiškoj buni: obećao je razmatranje pritužbi pobunjenika na najvišoj razini u zamjenu za lojalnost i prestanak bune. Iako to obećanje i u jednom i u drugom slučaju nije pobunjenicima jamčilo previše, ono je uključivalo i manje ili više eksplicitnu prijetnju da će, nakon prvotne komunikacije s institucijom, nastavak bune biti smatran zločinom protiv kraljice, a ne više lokalnom razmiricom. Ne čudi stoga što je uspostava tog kontakta između pobunjenika i određene instance bliske Dvoru vodila brzom smirivanju pobune. Doduše, nakon što su upoznati s nalogima Mihaljevića, manji dio kmetova je nastavio svoj pohod prema Kalniku koji je nesretno završio nakon sukoba s plemićima-jednoselcima 1. ožujka. Također, "lonjska grupa" je u međuvremenu zauzela Bisag, no i ona se, nakon što je obaviještena o Mihaljevićevom pismu, odmah raspustila. Iako pojedini izvori, poput npr. Šimunića, uzroke slabljenja bune vide i u božanskoj intervenciji, odnosno velikoj kiši koja je zaustavila pobunjenike⁷³ ili pak uspješnom vojnom odgovoru plemića,⁷⁴ čini se izvjesnim kako su se pobunjenici, unatoč problemima s vodstvom, u osnovi raspustili organizirano, vjerojatno očekujući skoro razrješenje sporova koje će doći s više instance. Razvoj događaja koji je uslijedio poremetio je međutim te planove i naposljetku omogućio dugoročne promjene u smjeru koji je malo tko od lokalnih aktera očekivao.

3.3 Plemićka pacifikacija: "Ubi 5. 6. et 10. rustici ad unam arborem suspendebantur"

Strah koji je zavladao u Zagrebu nakon prvih vijesti o krajiškoj buni, zatim dodatno eskalirao vijestima o paljenju kudjelje, ponukao je spomenutu pripremu banderijalne insurekcije, zbog koje je banski namjesnik Adam Venceslav Batthyány već boravio u Petrinji.⁷⁵ Po svemu sudeći

71 Križevački građani su delegaciju pobunjenicima poslali još ranije, na dan kada je Kušić napustio bunu, a kmetovi su njezine članove zadržali kao taoce. U pomutnji koja je nastala zbog promjene vodstva, taoци su se izgleda vratili u Križevce, pa je razmjena ponovno organizirana dan kasnije. KARAMAN 1963: 283

72 Tijekom veljače i u Križevcima je trajala "pobuna" koja je započela također zbog pokušaja gradskih vlasti da naplate nove namete što su građani odbili pozivajući se na kraljevske povlastice. Dokument koji određuje te povlastice je međutim u međuvremenu nestao, zajedno sa gradskim pečatom. Zbog toga je nekoliko gradskih dužnosnika pretučeno, a sudac Kešer (Kesser) je pobjegao u Zagreb. Konflikt je razriješen vraćanjem pečata i dokumenta 24. veljače. JOSIPOVIĆ 2005: 151

73 ŠIMUNIĆ 2010: 235

74 JOSIPOVIĆ 2005: 149

75 Tu je tvrđavu neposredno prije događaja 1755. Varaždinski generalat predao Kraljevini, pa je predstavljala važan vojni resurs prema krajinama.

iskorištavajući njegovo odsustvo, inicijativu u Zagrebu su preuzeli Krčelićevi "bogovi Hrvatske", odnosno četveročlana grupa koju su činili podban Ivan Rauch, podžupan Josip Raffay, blagajnik Ivan Bužan i protonotar Adam Najšić. Kao predstavnici lokalnog "nižeg plemstva", ovi su dužnosnici često demonstrirali interese koji nisu nužno u skladu onima Dvora, što ih je vodilo prema konfliktu ne samo s Krčelićem (poput onog spomenutog vezanog uz porezni popis), već i s višim instancama poput Karla Batthyányja, bana koji pripada bečkom dvorskom krugu koji je prihvatio postulate prosvijećenog apsolutizma, te u manjoj mjeri banskog namjesnika, koji je uzgred i banov nećak. Ove razlike između interesa pripadnika domaćeg plemstva čini se proizlaze iz ranije spomenute podjele na magnate i neformalno niže plemstvo, pri čemu je banska čast rezervirana za magnata, dok su županijske funkcije (Rauch je kao podban ujedno i župan Zagrebačke i Križevačke županije) predviđene za niže plemstvo. Pri tome raskorak vjerojatno ne proizlazi samo iz spomenute slabe zainteresiranosti magnata za lokalne funkcije, već i razvoja austrijskog apsolutizma, odnosno institucionalizacije, koja omogućava jednom dijelu plemstva da uključi u rastuću središnju državnu administraciju.⁷⁶

Tako od Krčelića saznajemo da je četveročlana grupa organizirala konferenciju⁷⁷ pod predsjedanjem zagrebačkog biskupa Franje Thauszyja (također, sjećamo se, Krčelićevog neprijatelja) koja je kraljici poslala pismo u kojem bunu tumači kao reakciju na porezni popis, kojim su dužnosnici Kraljevine zapravo sami bili nezadovoljni.⁷⁸ Istodobno je od namjesnika isposlovano vodstvo podbana Ruacha nad banderijem koji se pripremao. No kako saznajemo iz sačuvane korespondencije, unatoč pismu koje je konferencija poslala Dvoru, ban je od svog namjesnika dodatno tražio da istraži uzroke bune, što sugerira nepovjerenje prema institucijama Kraljevine.⁷⁹ Kako je pripreme banderija vjerojatno usporila ista ona kiša koja je utjecala i na sporost pobunjenika (a kojoj su u pojedinim izvorima pripisivane karakteristike nadnaravne intervencije), najavljeno "gušenje" kmetske bune zapravo je započelo nakon što se ona sama raspustila, točnije 3. ožujka. Dan nakon što su pobunjenici napustili Bisag u njega upada banderijalna vojska pod vodstvom podbana Raucha koja hvata malobrojnu stražu koja je tamo ostala i umalo se sukobljava s drugim plemićkim odredima, odnosno banderijalcima podžupana Juraja Petkovića.⁸⁰

S obzirom da je izostao pravi sukob, ne samo s kmetovima, već i onaj s krajišnicima kojeg

76 ŠTEFANEC 2011: 35

77 Banska konferencija, kao izvanredno tijelo koje donosi odluke umjesto Sabora ako njegovo sazivanje nije bilo moguće, ukinuta je 1701. godine. Nju je ranije mogao sazvati i zagrebački biskup, koji je u pravilu bio banski namjesnik, no u događajima 1755. Thauszyjeva pozicija formalno nije dozvoljavala sazivanje ovog tijela.

78 KRČELIĆ 1952: 174

79 KARAMAN 1963: 287

80 KRČELIĆ 1952: 175

je plemićka vojska, čini se, očekivala, "pacifikacija" se ubrzo pretvorila u bezobzirnu pljačku, o čemu detaljno izvještava većina izvora. Pljačka, koja je uključivala u najvećoj mjeri stoku, zbog čijeg su odvođenja pojedini plemići angažirali i vlastite sluge i kmetove,⁸¹ opravdavala se dozvolama koje joj je navodno davala konferencija, koja cijelo vrijeme zasjeda, na nezadovoljstvo članova Sabora koji su njome isključeni iz odlučivanja.⁸² Također, zanimljivo je kako je kasnije ispitivanje sudionika razotkrilo da je Rauch sugerirao da se prilikom konfiskacije imovine može njemu, kao zapovjedniku i podbanu, poslati "regal" (odnosno "poklon"), a "presz larme", tj. potiho.⁸³ Pljačka, sudeći prema negodovanju suvremenika, očito nije obuhvaćala samo sudionike bune, pa čak ni samo sela koja je buna bila zahvatila. Dapače, čini se kako je jedan od motiva pacifikacije, osim materijalne koristi za njene sudionike, bila i demonstracija staleške moći, odnosno pokušaj utvrđivanja feudalne hijerarhije, u kojoj su snažnijim nastupom apsolutističke države lokalni niži plemići gubili na utjecaju. Takva bi se motivacija možda mogla iščitati iz Rauchovog pozivanja na primjer gušenja seljačke bune 1573. godine, kada je "pet, šest ili deset seljaka visjelo na jednom stablu".⁸⁴

Zbog ponavljanja tog primjera, banderijalna je vojska pristupila i praksi "prijekih sudova" u kojima su bez pažljivog pravnog postupka fizički kažnjavani ili pogubljeni osumnjičeni za bunu. Takav je sud osnovan već u Bisagu, a kasnije se proširio na ostala područja između Glogovnice i Lonje, iako šire od onog područja koje je zahvatila buna. Napuci koje je sam Rauch u pismima davao vezano uz kažnjavanje kmetova jasno sugeriraju želju za pljačkom, paljevinom i nasumičnim ubijanjem, a provodila se i masovnim zarobljivanjima pri čemu su kmetovi držani u osobito nehumanim uvjetima.⁸⁵ No Rauchu je ekspedicija izgleda povećala broj neprijatelja, pa su vijesti o njegovim ispadima (koji su bili vidljivi i time što se ukradena stoka prodavala u Zagrebu) stigle i do Dvora. Među onima koji su izravno oštećeni pljačkom bio je i isusovački red, koji je imao imanje u Tkalcu, a koji je o šteti koju mu je prouzrokovala pacifikacije izvijestio kraljicu.⁸⁶ Stoga već 12. ožujka stiže pismo Dvora kojim se osuđuje nasilje ekspedicije, a 17. istog mjeseca namjesnik naređuje Rauchu prestanak ekspedicije, što ovaj u prvi mah odbija žaleći se na prisutnost pobunjenika kojih na tom prostoru nije bilo već dva tjedna. Tek opetovani zahtjevi prisiljavaju Raucha da se vrati u Zagreb, gdje uskoro počinje pisati svoje svjedočanstvo bune, predviđajući vjerojatne probleme koje će mu način na koji je postupala banderijalna vojska prouzrokovati.⁸⁷

81 Jedini članovi plemićke ekspedicije koje autor *Annua* amnestira od krivnje za pljačku su njegov drugi brat Krsto Krčelić i Nikola Škrlec, inače kasnije jedna od najistaknutijih ličnosti domaćeg prosvjećenog apsolutizma.

82 KRČELIĆ 1952: 177

83 KARAMAN 1973: 368

84 Ibid.

85 KARAMAN 1963: 290

86 KRČELIĆ 1952: 179

87 KARAMAN 1963: 290

3.4 Krajiško-kmetske veze: "Da krainsko mora biti tia do Lonie"

Jedan od bez sumnje najzanimljivijih aktera događaja 1755. godine je Stjepan Domjanić, plemić s imanjem u Preseki.⁸⁸ Prema izvještajima suvremenika, on se pojavljuje već na vijećanjima koje s krajiškim knezovima u Varaždinskom generalatu vodi Petar Ljubojević i to u svojstvu savjetnika i pisara. Nakon toga, isti Domjanić (iako kod Šimunića iz nepoznatog razloga nazvan "Franjo") postaje savjetnik kmetova nezadovoljnih povećanom obavezom tlake, koje, prema Šimuniću, uvjerava kako se problem ne može riješiti samo smjenom Raffaya s položaja upravitelja Erdódyjevih imanja, već da treba pristupiti radikalnijim akcijama.⁸⁹ Ovdje presečki vlastelin od savjetnika postaje jedan od ključnih ideologa obje bune, koji je cijelo vrijeme u redovitoj korespondenciji s njihovim vođama. Nakon ideologa, Domjanić kod Krčelića preuzima i ulogu špijuna i neprijateljskog agitatora, koji nedugo nakon izbijanja kmetske bune dolazi u Zagreb kako bi nadgledao pripreme banderijalne insurekcije i "na trgu javno dao neke izjave, koje su potpirivale na bunu". Prema Krčelićevom pripovijedanju, zagrebačko ga je plemićko društvo već tada gledalo s velikom skepsom i odbijalo mu dati informacije koje bi se ticale planova institucija Kraljevine vezanim uz bune, a postojala je i mogućnost da bude uhićen zbog agitiranja, pa je pobjegao iz Zagreba.⁹⁰

Kako je točno Domjanić potpirivao bunu, kod koga i s kojim motivima, nije sasvim jasno. Naime, Domjanić se ne javlja u ranijim sukobima vezanim uz porezni popis, nije poznat nikakav njegov odnos bilo s političkim ličnostima koje su bile bliske pokušajima apsolutističkih reformi a nije u nikakvoj vidljivoj vezi ni sa četveročlanom grupom koja je u to vrijeme kontrolirala institucije Kraljevine. Šimunić za njega kaže samo da je bio "plemenit doista i učen, istodobno ipak neobuzdan i buntovan, kojemu ništa pravedno ne bijaše ugodno i koji se hraniše tuđim neslogama".⁹¹ S obzirom na njegovu savjetničko-pisarsku ulogu čini se neupitnim da je doista bio učen (iako ne znamo gdje i u čemu), no njegova navodna "neobuzdanost" nam nažalost ništa ne govori o političkom programu koji je Domjanić po svemu sudeći nastojao ostvariti posredstvom krajiško-kmetskih buna. S obzirom ipak na zajedničku težnju i krajišnika i kmetova da prostor Vojne krajine, kao područja izostavljenog iz standardnih feudalnih obaveza, ojačaju i prošire, čuvajući istodobno njegovu snažnu autonomiju i odgovornost isključivo kraljici (umjesto lokalnim instancama, bilo časničkim, bilo plemićkim) možemo li pretpostaviti da je upravo to program koji je

88 Prema navodima Hrvatske enciklopedije, Domjanići su imali posjede "osobito u zelinskome i stubičkome kraju". Njegovi preci bili su podžupani, a njegov otac Adam Žigmund bio je vojnik, ali i "pjesnik i pripadnik kulturnog kruga Pavla Rittera Vitezovića". Za Stjepana se "pretpostavlja da je autor kajkavskih i latinskih pjesama u čast Bogorodici".

89 ŠIMUNIĆ 2010: 252

90 KRČELIĆ 1952: 174

91 ŠIMUNIĆ 2010: 252

promovirao Domjanić? To bi svakako bila neobična pozicija na presečkog vlastelina, kojem je širenje Krajine na njegov posjed i ukidanje feudalnih obaveza na njemu bilo suprotstavljeno neposrednim materijalnim interesima, tim više što nemamo razloga vjerovati da je Domjanić bio povezan s vojnom hijerarhijom niti da je imao interesa za vojnu karijeru. Čak ni Krčelić, sa spomenutom tendencijom da sve sukobe tumači brigom za "privatne interese" umjesto "javnog dobra", nije ponudio objašnjenje Domjanićeve motivacije.

Domjanić također očito nije mogao biti pravoslavac, pa je konfesionalna diskvalifikacija kroz navodnu "predodređenost" za nevjeru, toliko prisutna u suvremenim izvorima, morala izostati, iako je on svakako održavao odnose s Ljubojevićem, a vjerojatno i s križevačkim potpukovnikom Mihaljevićem, bez obzira na njihovu "shizmu". Dapače, prema navodima Krčelića,⁹² Domjanić je svoje odlaske u Severin opravdavao primarno željom da se iskoristi povijesni trenutak kako bi se "Srbi" nagovorili da prijeđu na rimokatoličanstvo. S obzirom na sukobe oko "unijata", odnosno neuspješne pokušaje da se pravoslavni krajišnici formalno privedu katoličkoj crkvi uz zadržavanje "grčkih" obreda, koje ćemo spomenuti još kasnije, takav razvoj događaja čini se vrlo neuvjerljivim, pa ne čudi što je i sam Krčelić Domjanićevo opravdanja smatrao prijatnim. No u istoj komunikaciji Krčelića i Domjanića, presečki je vlastelin nekoliko puta pokušao od kanonika doznati ima li Dvor kakve planove vezane uz ukidanje Varaždinskog generalata, odnosno njegovo inkorporiranje u Kraljevinu, što bi se, prema njegovom mišljenju, trebalo spriječiti, ali istovremeno moglo iskoristiti za nametanje obaveze krajišnicima da prijeđu na katoličanstvo.⁹³ O mogućnosti ukidanja krajine navodno se ozbiljno spekuliralo s obzirom na utjecaj koji je na Dvoru imao ban Karlo Batthyány,⁹⁴ no od ukidanja krajine do nastojanja njezinog širenja do Lonje je čini se dalek skok, koji se ne može objasniti navodnim prozelitističkim ambicijama Domjanića.

No, s druge strane, dok je Domjanić korespondirao s Ljubojevićem i slobodno posjećivao Severin (i to u trenutku kad su ne samo časnici već navodno i katolički svećenici bili izloženi progonu), nešto je drugačiji status imao među pobunjenim kmetovima. Naime, u trenutku kada se "glavna" grupa pobunjenika kretala prema Preseki, navodno je od Domjanića dobila pismo. To je pismo za koje pretpostavljamo da je sadržavalo sugestije o potrebi ubijanja Raffaya i drugih vlastelina koji su bili Domjanićevi presečki susjedi.⁹⁵ Kasnije svjedočenje spomenutog križevačkog pučkog tribuna Josipa Heruca, koji je služio kao nevoljki pisar pobunjenih kmetova, otkriva da su

92 Krčelić i Domjanić su u vrijeme bune održavali redovnu komunikaciju i razmijenili barem dva pisma te usmeno razgovarali prilikom Domjanićevog kratkog boravka u Zagrebu. Tako je upravo Domjanić osoba koja je Krčeliću javila vijest o smrti njegova brata. KRČELIĆ 1952: 198

93 KRČELIĆ 1952: 199

94 Batthyány je ipak kasnije pod pritiskom dao ostavku na bansku poziciju 1756. godine, prihvaćajući dio odgovornosti za bunu. PUSIĆ 2007: 71

95 KRČELIĆ 1952: 174

pobunjenici Domjaniću naložili da do sljedećeg dana dođe među njih ili će mu spaliti imanje kao što su to učinili i sa ostalima. No istu je večer planulo i njegovo imanje u Preseki te je ubijen njegov špan, a kasnije izbila i svađa u vodstvu pobunjenika. Je li dezerterstvo "kapetana" Kušića koje se dogodilo istu večer na neki način povezano s odnosom pobunjenika prema Domjaniću ne možemo biti sigurni, iako pojedine izjave sudionika sugeriraju kako je Kušić doista pokušavao spriječiti palež. Kušićevo ponašanje, koje neodoljivo podsjeća na uvrijeđenost zbog nemogućnosti da iz pozicije formalnog vođe kontrolira ponašanje pobunjenika, moralo je imati neki povod, jer njegov tadašnji izgovor da zbog promuklosti mora otići doma popiti jedno sirovo jaje (valjda kako bi mogao nastaviti agitirati i naređivati) ne zvuči osobito uvjerljivo i ne objašnjava njegovo kasnije odbijanje da se ponovno priključi pobunjenicima.⁹⁶

Kako bilo, zahtjev da "Krajina ima biti skroz do Lonje" našao se u kmetskim potešćicama i bez Kušićevog sudjelovanja i unatoč paljenju Domjanićeve kurije. Je li takva mogućnost ikada bila realna? Sigurno je da su Kraljevina Hrvatska i Varaždinski generalat imali u to vrijeme razmjerno nestabilnu granicu, kao i to da se u ozbiljno razmišljalo o dalekosežnoj reorganizaciji cijelog područja.⁹⁷ Uz to se čini mogućim i da je križevački potpukovnik Mihaljević načelno bio sklon takvoj ideji, ili su barem kmetski pobunjenici bili uvjereni u njegovu sklonost. Sam Domjanić je naposljetku, nakon neuspješnog pokušaja skrivanja, a onda i obrane pred sudom, kao izdajica osuđen na doživotnu robiju i oduzimanje imovine,⁹⁸ dakle istu kaznu koju je dobio i Ljubojević. Pritom nije na odmet primijetiti i kako je on jedini plemić koji je tako kažnjen, uključujući ne samo kraljevinske vlasteline, već i krajiške časnike, što možda sugerira da je i on, poput kapetana Ljubojevića, poslužio kao "primjer". Možda je nadalje upravo taj njegov status "dežurnog krivca" izbrisao tragove njegovih stvarnih političkih ambicija i veza koje nam se danas čine teško razaznatljive i ostavljaju dojam doista specifične ličnosti.

Kao svojevrsni ironični komentar njegovih navodnih prozelitističkih ambicija, Domjanićevo je oduzeto imanje kasnije pomoglo razriješiti spor oko manastira Marča. Taj je ranije pravoslavni samostan, u sklopu habsburških pokušaja da Vlahe privedu "uniji" s katoličkom crkvom, predan grkokatoličkoj eparhiji. Neposredno uoči buna 1755. godine, grkokatolički je samostan spaljen, zbog straha od podvrgavanja krajišnika feudalnim obavezama kroz crkvenu uniju. Nakon događaja 1755. godine, Dvor je, nakon prvotnih neodlučnosti, nastojao ukloniti grkokatoličko svećenstvo iz područja Varaždinskog generalata, u pokušaju da dodatno stabilizira situaciju. Stoga su u Marču dovedeni redovnici pijaristi dok je marčanski biskup Gabrijel Palković

96 KARAMAN 1963: 282

97 KRČELIĆ 1952: 144, 156, 198

98 Kaznu je navodno služio u Tirolu. ŠIMUNIĆ 2010: 255

zauzvrat dobio Domjanićev posjed u Preseki.⁹⁹ Kasnije je grkokatoličko središte preseljeno u Križevce gdje i danas postoji kao Križevačka eparhija.

99 KRČELIĆ 1952: 168, 169

4. Nastup Države

4.1 Kontekst: Austrijski apsolutizam i lokalne prepreke

Već smo spomenuli kako je presudnu ulogu u razrješenju, odnosno gušenju krajiške bune 1755. godine odigrala Dvorska komisija kojom je predsjedao general von Neipperg. Iako imenovanje posebnih povjerenika ili komisija za rješavanje sukoba s obje strane krajiško-kraljevske granice u 18. stoljeću nije potpuna novost, ipak je dalekosežnost intervencije Neippergove komisije predstavljala presedan. Indikativno je u tom smislu da je slična komisija imenovana za razrješenje nešto kompleksnijeg konflikta u Kraljevini, koji je *de facto* uključivao dvije vremenski i po akterima odvojene "bune", odnosno dva nasilna oružana pokreta. Kao što ćemo vidjeti, njihova nasilnost pri tome je bila u centru komisijske pažnje. Komisija za Kraljevinu, kojom je predsjedao grof Michael Johann Althan, svojim je zaključcima presudno utjecala na budući administrativni razvoj Hrvatske, kao i na urbarijalne odnose, tj. odnose između kmetova i njihovih zemaljskih gospodara, što je privuklo znatnu pažnju domaće historiografije. Čini se kako postoji konsenzus oko toga da završetak rada komisija predstavlja uvod u snažniji nastup austrijskog kameralizma, odnosno prosvijećene apsolutističke države, na području današnje sjeverozapadne Hrvatske. Nas će prije svega zanimati sam proces, u svakom smislu te riječi,¹⁰⁰ kojim apsolutistička država nastupa u ovim konfliktima, odnosno nasilna intervencija kojoj se nastoji postaviti kao ne samo jedan od aktera, već nadređena instanca, jedina s legitimnom pretenzijom na monopol na nasilje i raspodjelu pravde. Prije toga, pokušat ćemo rasvijetliti povijesni trenutak u kojem se u zemljama pod dinastijom Habsburg javlja potreba za ovim "nastupom Države".

Dinastija se naime početkom 18. stoljeća suočila s važnim posjedovnim promjenama koje su uključivale gubitak Španjolske,¹⁰¹ ali gotovo istodobno i znatno proširenje na istoku, nakon Rata za španjolsku baštinu, odnosno Bečkog rata protiv Osmanskog Carstva. Takva je teritorijalna konsolidacija vjerojatno pomogla potaknuti promjene u koncepciji upravljanja posjedima.¹⁰² Djelovanje u skladu s tom koncepcijom je međutim bilo redovito prekidano u suštini nikada razriješenim sporovima oko ingerencija staleža različitih "kruna", osobito one ugarske (kojoj je cijelo vrijeme formalno pripadala i Kraljevina Hrvatska), a koji su se tijekom 19. stoljeća pretvorili u "nacionalno pitanje" koje je kulminiralo raspadom Austro-Ugarske kao nasljednice konsolidiranih habsburških posjeda.¹⁰³ U kasnijim interpretacijama, "heterogenost" habsburških posjeda dobila je

100 Kao što ćemo vidjeti, komisije su zapravo primarno bile sudske instance, što predstavlja možda i najagresivniji zahvat Države u područje ranije "autonomije" drugih aktera.

101 Iako su habsburški "španjolski" i "austrijski" posjedi u osnovi bili odvojeni još od sredine 16. stoljeća.

102 EVANS 2006: 4

103 INGRAO 2000

privilegiranu poziciju među identificiranim uzrocima prvo zaostajanja, a onda i "neminovnog" raspada države, no takav dojam proizlazi, čini se, prije svega iz današnjeg ideala "uređene pravne države" koji je konačna posljedica tendencija koje u periodu kojim se bavimo imaju svoje tek skromne proboje u ovom području. Na osamnaestostoljetnim habsburškim posjedima ta se heterogenost manifestirala primarno kroz konflikt vladara sa staležima oko sudbenih i vojnih nadležnosti te prava oporezivanja kao, u osnovi, nastavkom sporova koji su u velikoj mjeri obilježili cjelokupnu političku povijest feudalne Europe.¹⁰⁴ No i u to vrijeme izgleda dolazi do jačanja uvjerenja kako nemogućnost Dvora da uspostavi čvršću kontrolu nad svojim prihodima i vojnom moći, što je osobito potaknuto kasnijim porazom u Ratu za poljsku baštinu (1738.), gubitkom Beograda (1739.), te osobito Ratom za austrijsku baštinu (1748.), predstavlja ključni uzrok zaostajanja Habsburške monarhije za konkurentskim državama. Kao svojevrsna ilustracija te brige može poslužiti i više puta izražavano uvjerenje Wenzela Antona von Kaunitz-Rietberga, kasnije svojevrsnog arhitekta austrijskog apsolutizma, kako je "Austrijska monarhija u poziciji da razboritim unutrašnjim reformama može zadobiti moć i snagu koji bi spektakularna osvajanja učinili izlišnim".¹⁰⁵

Pitanje austrijskog apsolutizma izrazito je kompleksno i kontroverzno, jer je habsburško područje, djelom i zbog spomenutih problema, uvijek ostalo svojevrsna iznimka koja se proučava kao "poseban model". Iako je utjecaj vojnih institucija na nastanak apsolutizma, odnosno centralizaciju i institucionalizaciju moći, svugdje izražen, u habsburškim je zemljama on dodatno ojačan Velikim ratnim vijećem (*Hofkriegsrat*) kao, uz dinastiju, prvom središnjom institucijom, koja je (kao što smo vidjeli) čak i izravno upravljala znatnim područjima Vojnih krajina.¹⁰⁶ No, istodobno, trajna iznimka od stalnih pokušaja centraliziranja poreznih prigoda u rukama Dvora, kao i uspostave monopola na legitimno nasilje, ostaje Ugarska (čiji je dio i Kraljevina Hrvatska), a čiji staleži uglavnom zadržavaju prava na *contributio* i *insurrectio*, pa ne čudi što se dio konflikata između Staleža i Dvora redovito prelamao preko pitanja Vojnih krajina.¹⁰⁷ I dok su reforme carice Marije Terezije u velikoj mjeri uspješno oslabile staleške institucije u nasljednim zemljama ili ih pak na različite načine uključile u središnju državnu administraciju, u zemljama čiju je kraljevsku krunu vladarica morala osigurati posebnom "Pragmatičnom sankcijom" promjene su bile znatno sporije.

Tako je dio krajine uz rijeke Moriš i Tisu, unatoč tome što je krajiški prostor bio jedini u kojem je vladarica doista bila "apsolutist", vraćen ugarskim Staležima sredinom stoljeća, a za vojne

104 EVANS 2006: viii

105 SZABO 1994: 2

106 ANDERSON 1974: 214

107 EVANS 2006: 6

je namjene istovremeno predviđen dio Erdelja uz granicu s Osmanskim Carstvom.¹⁰⁸ Očekivanja hrvatskih Staleža da bi se isto moglo dogoditi s Varaždinskim generalatom, koji također više nije izravno graničio s osmanskim teritorijem, ipak su se iznevjerila, a taj je teritorij uskoro uključen u pokušaje konsolidacije Vojne krajine kao privilegiranog izvora vojnika za ratovanje koji su čuvali status Habsburške Monarhije kako sastavnog dijela europskog političkog ekvilibrija. Tradicija posebnih "vlaških" prava u Varaždinskom generalatu i sjećanja lokalnog stanovništva na njihov "privilegirani" status tako je istodobno predstavljala i motiv za odbijanje refeudalizacije tog prostora te njegovog vraćanja u ingerenciju Staleža, ali i prepreku militarizaciji prostora u skladu s koncepcijama Dvora. Stoga je konflikt koji je 1755. godine izbio u Varaždinskom generalatu, iz vrlo kompleksnih razloga, paradoksalno poslužio kao ključni poticaj u konačnoj realizaciji planova Dvora za Krajinu.

U Kraljevini se pak kao ključna prepreka jačanju središnje države po principima prosvijećenog apsolutizma javlja spomenuto pitanje efikasnog prikupljanja poreza, odnosno novog poreznog popisa, kao i opće nezadovoljstvo administrativnim nedostacima koji su identificirani kao jedni od ključnih uzroka zaostajanja kojima tek razborita intervencija države može ukloniti nedostatke. Posebnu pažnju nadalje treba posvetiti pitanju monopola na nasilje, koje je doista igralo istaknutu ulogu u radu Althanove komisije, iako nije privuklo toliku pažnju domaćih istraživača. Posebno je pritom zanimljivo kako se ta pretenzija legitimirala humanističkim i eudemonističkim principima, odnosno zazivima "općeg dobra", te općenitom težnjom za "razumnim redom", koja se manifestirala autoritarno.¹⁰⁹

4.2 Rad komisija: "egzotične" prakse i reorganizacije

S obzirom da su se kratkotrajne bune, koje su se u početku manifestirale eskalacijom nasilja protiv neposrednih predstavnika vojne vlasti ili feudalizma, a zatim uključivale period "nereda" i "drskosti" različitih aktera, u velikoj mjeri vremenski poklapale, ne čudi što su i dvije komisije (Neippergova i Althanova) djelovale gotovo istodobno. To međutim nije njihova jedina veza: osim što su obje imenovane zaobilaženjem lokalnih formalno nadležnih institucija, poput ugarskog i hrvatskog Sabora – što je, dakako, bilo manje kontroverzno po pitanju krajiške bune – i njihovi su predsjednici bili u oba slučaja biti vrlo istaknute ličnosti na Dvoru koje uz to nisu imale nikakve neposredne veze s lokalnim akterima.¹¹⁰ Neipperg je tako, kao osoba donedavno na samom vrhu vojne hijerarhije i odgajatelj budućeg cara, izabran ispred generala Guicciardija,¹¹¹

108 INGRAO 2000

109 HORBEC 2014: 58

110 DOBRICA 2009: 340

111 Guiccardi je sa pozicije formalno otpušten tek nakon završetka rada Komisije. KRČELIĆ 1952: 170

zapovjednika Varaždinskog generalata, ali i generala Draškovića, koji je na tu poziciju pretendirao, a čije su veze s lokalnom situacijom bile puno izraženije. Althan je pak u tom trenutku nasljedni župan Zale, a bio je i potpredsjednik Vrhovnoga suda u Beču i potpredsjednik Češke dvorske kancelarije.¹¹² Ostatak članova komisija također načelno odražava isti princip imenovanja, uz vidljivi izuzetak Adama Najšića, protonotara Kraljevine kojeg je Krčelić smatrao dijelom vladajuće grupe koja je svojim zloupotrebama suodgovorna za kmetsku bunu. Također, obje su komisije bile tijela koja su preuzimale dvojnu ulogu suda, s mandatom kažnjavanja krivaca i prekršitelja, ali i istražnih organa čija se nadležnost nije ograničila samo na kaznenu odgovornost, već je trebala tražiti dublje uzroke problema i predložiti modele njihovih trajnih rješavanja.

Krajiška komisija s radom je započela 24. siječnja, a tijekom tog rada je u velikoj mjeri odredilo Ljubojevićevo uhićenje. Njegovim padom, kojem je navodno kumovao Mikašinović, osigurana je suradnja krajišnika, koji su se, kako nam jednoglasno javljaju izvori, nakon toga upustili u entuzijastičnu denuncijaciju svojih kolega. Time je Ljubojević na neki način dvaput ispunio ulogu koju mu je namijenila Komisija: prvi puta kada je svojim autoritetom vođe bune pozvao na suradnju s Komisijom i drugi puta kada je njegova sudbina izazvala strah koji je tu suradnju osigurao. Kao što smo vidjeli, razlozi zbog kojih je došlo do iznenadnog uhićenja Ljubojevića nisu sasvim jasni. Krčelić nam doduše iznosi podatak da je pretresom njegove kuće (koji je inicirao Mikašinović) pronađena određena količina kompromitirajućih materijala, uključujući i korespondenciju s Domjanićem. Ti su dokumenti onda mogli dokazati kako je Ljubojevićeva poza posrednika između vojne hijerarhije i krajišnika zapravo bila prijetvorna, kao i inkriminirati Ljubojevića kao organizatora ubijanja časnika. No tijekom događaja svakako nam sugerira i kako je njegovo uhićenje moglo biti pomno planirani potez čiji je cilj bio upravo demonstracija moći (zajedno s vojnom pratnjom Komisije i drugim razmještajima stajaće vojske u blizini) kako bi se osigurala pacifikacije Varaždinskog generalata.

Istodobno s kažnjavanjem krajiškog vođe, međutim, Komisija je pokazala i benevolentnost prema pobunjenicima kada je krajiškim časnicima zabranila da se pojavljuju u Kanjiži za vrijeme ispitivanja sudionika bune, čime se vjerojatno trebalo spriječiti njihovo moguće utjecanje na proces, ali i demonstrirati kako komisija u svom postupanju ne zauzima ni jednu stranu. Verbalni izrazi nesklonosti prema krajiškim časnicima koje je Neipperg javno demonstrirao kada ih je "napadao teškim riječima"¹¹³ služili su bez sumnje istoj svrsi pozicioniranja Komisije kao tijela neopterećenog lokalnim sukobima, koje događanje prosuđuje na temelju hladne racionalnosti. Na taj je način Komisija svoj legitimitet pokušavala crpiti ne samo iz gole sile, već i iz dojma neutralnosti koji joj

112 HORBEC 2013: 205

113 KRČELIĆ 1952: 168

daje racionalno pokriće da nastupa kao institucija nadređena lokalnim akterima. Sličan se princip ponavlja i prilikom ispitivanja, jer su se nakon krajišnika istom morali odazvati i časnici. Osim toga, istraga je uglavnom utvrđivala samo odgovornost za ubojstva časnika, a nije se specifično određivala odgovornost za bunu što je naposljetku potvrđeno i općom amnestijom.¹¹⁴ Naposljetku je kažnjeno "samo" 70 (Krčelić) ili 41 (Josipović) krajišnik, a kazne su uključivale "komadanje kolima od glave" i "od nogu", probadanje, doživotni zatvor ili prisilni rad.¹¹⁵ Nakon završetka tromjesečnog rada Komisije, Neipperg je zajedno s Mikašinovićem posjetio Koprivnicu, gdje je časnike "javno izgrdio što su nelijepo postupali s narodom" i "izjavio da su oni krivi gotovo čitavoj buni". Ekvidistanca koju je Neipperg zadržavao u odnosu između časnika i krajišnika imala je dakle vrlo neravnotežan karakter, ali njegova želja da prekori časnike ipak sugerira da mu je bilo važno da je naglasi. Ona je naposljetku omogućila da Ratno vijeće kao nadređena institucija i formalno ukine instituciju vlašskog kneza, koja je već bila znatno oslabljena (iako je očito imala određenu političku težinu) i tako posljednje ostatke krajiške autonomije zamijeni časničkom administracijom.

Nasuprot Krajini za koju je Dvor bio izravno odgovoran, više izvora i autora sugerira kako je imenovanje Komisije za Kraljevinu bilo tek rezervna varijanta, odnosno da je provedeno nakon što se Dvor uvjerio kako su lokalne institucije previše kompromitirane kako bi mogle adekvatno ispitati uzroke bune i onemogućiti daljnje izbijanje sličnih sukoba.¹¹⁶ Međutim, također se čini izvjesnim da je Dvor, zajedno s grupama lokalnih ličnosti nesklonih kraljevinskim dužnosnicima (što iz političkih, što iz osobnih razloga), od početka izražavao veliko nezadovoljstvo radom institucija Kraljevine. Iz korespondencije bana i biskupa Thauszyja još za vrijeme trajanja "pacifikacije" tako saznajemo kako na Dvoru dominira mišljenje kako su kmetovi previše izloženi nametima zemaljskih gospodara, što može izazvati veliku štetu. Takve su vijesti izazivale veliku nervozu u hrvatskim Staležima, koji su uporno inzistirali na interpretaciji prema kojoj se kao jedini uzrok bune može smatrati nepovoljan utjecaj krajišnika, pa i Krajine općenito. Uzroci ovog neslaganja su jasni i proizlaze iz potpuno suprotstavljenih ambicija vezanih kako uz oporezivanje i urbarijalnu regulaciju, tako i budućnost Krajine. S obzirom na inzistiranje staleških institucija, uključujući u ovom slučaju i namjesnika, na objašnjenju prema kojem je Dvor bio skeptičan, komisija koja je bila izraz tog nepovjerenja naposljetku je imenovana 8. travnja, iako je s radom započela tek 21. svibnja.¹¹⁷

Privođenje sudionika bune na ispitivanje Althanovoj je Komisiji bilo lakše nego Neippergovoj, utoliko što je velik broj kmetova već "privela" banderijalna vojska koja ih je držala u

114 MOAČANIN 1959: 1055

115 ŠIMUNIĆ 2010: 255

116 HORBEC 2013: 206

117 KARAMAN 1989: 26

Zagrebu i Petrinji u nečovječnim uvjetima.¹¹⁸ Rad komisije počeo je tako ponovnim ispitivanjem privedenih (od kojih su neki ubrzo pušteni), te pretresanjem rada plemićkih "prijekih sudova" koje Althan naziva "egzotičnima", kako zbog ingerencija koje su si davali, tako i zbog kazni koje su određivali.¹¹⁹ No zgražanje predsjednika Komisije nad praksama plemićkih sudova ne sprječava ga da već početkom lipnja, nezadovoljan tempom rada, naredi da se ispitivanje provodi uz mučenje.¹²⁰ Preuzimanje staleških dokumenata i neizbježna denuncijacija sudskih praksi plemićke vojske vodili su Komisiju naposljetku i prema pretresanju same banderijalne insurekcije. U tom su sporu oko ingerencije podbanu Rauchu izrečena dva ključna pravna prigovora: samostalno imenovanje časnika banderijalne vojske i uspostava plemićkih sudova.¹²¹ U ovom je slučaju pitanje legitimnog monopola na nasilje, kako ono vojno-policijsko, tako i ono pravosudno, najeksplicitnije postavljeno. Komisija tako Raucha suočava s pitanjem zašto je odobrio pogubljenje pobunjenika, ako "se zna" da to pravo pripada isključivo kraljici.¹²² Pritom je vrlo zanimljiva obrana Raffaya i Raucha na ove optužbe.¹²³ Podžupan tvrdi kako čin pobune kmetova u ovom slučaju nije bio usmjeren protiv kraljice, već protiv zemaljskog vladara, pa odatle proizlazi i pravo Staleža da sude.¹²⁴ Riječ je dakle o privatno-pravnom sporu u ingerenciji vlastelina. Rauch je otišao i korak dalje pozivajući se na odluke Ugarskog sabora iz prethodnog stoljeća te odredbe Vladislava II Jagelovića iz 1514. godine koje odobravaju plemićko kažnjavanje pobunjenih kmetova.¹²⁵ No iako Komisija nije osporila pravnu valjanost tih tvrdnji, ona ipak nisu imale nikakvog efekta po njezine zaključke.¹²⁶

Još veći udarac na svoje pravne ingerencije doživjeli su međutim domaći vlastelini kada je kraljica (ponovno bez potvrde Sabora) naložila lokalnim župnicima da pozovu kmetove s vlastelinstava Zagrebačke, Križevačke i Varaždinske županije da iznesu svoje prigovore vezane uz urbarijalne odnose na vlastelinstvima, odnosno prigovore na svoje zemaljske gospodare. U još jednoj manifestaciji ekvidistance¹²⁷ prema lokalnim akterima, žalbe seljaka su čitane pred

118 ŠIMUNIĆ 2010: 254

119 KARAMAN 1989: 22

120 DOBRICA 2009: 343

121 KARAMAN 1963: 293

122 DOBRICA 2009: 345

123 Nakon što je pozvan pred Komisiju, podban je zatražio da pismeno odgovori na optužbe, valjda u pokušaju da izbjegne ponižavajući tretman ispitivanja. Zahtjev je odbijen i naposljetku je ispitan 5. srpnja. DOBRICA 2009: 346

124 KARAMAN 1963: 294

125 DOBRICA 2009: 346

126 Iako je Rauch kažnjen zbog svoje uloge u konfliktima u Kraljevini, ipak je neposredno nakon toga dobio titulu baruna. Time je postao magnat pa je i trajno eliminiran s pozicija podbana i župana koje su bile predviđene za niže plemstvo. HORBEC 2013: 213

127 Pritom je ekvidistanca opet uvjetna, s obzirom na nesrazmjer kazni: 78 kmetova je naime poslano na robiju, dok su od plemića kažnjeni samo Rauch, Raffay i još trojica i to novčanim kaznama te smjenom sa funkcija u Kraljevini. Pojedini izvori također navode kazne poput odrublivanja glave, četvorenja ili paljenja. JOSIPOVIĆ 2005: 151

predstavnicima i kmetova i vlastelina.¹²⁸ To je bila priprema za angažman Dvora u promjenu feudalnih odnosa u Kraljevini. Posljednja faza rada komisije služila je dakle pripremi prijedloga novog univerzalnog Urbara za Kraljevinu Hrvatsku, s obzirom na to da je do tad postojala velika šarolikost obaveza kmetova po vlastelinstvima, koje su uz to bile podložne arbitrarnim promjenama. S obzirom na imperativne povećanja poreznih prihoda središnje Države te saniranja štete koju je tim prihodima proizvela plemićka "pacifikacija", konačni prijedlog za regulaciju urbara čini se skromnim: njime je naime sustav postojećih obaveza tek "zamrznut", odnosno zabranjena su povećanja nameta. Taj je prijedlog naposljetku prihvaćen kao privremeni urbar, dok se na uvođenje pravog Urbara za Hrvatsku čekalo do 1780. godine,¹²⁹ prije svega zbog snažnog otpora koji su Staleži još dugo pružali državnoj intervenciji u ranije privatno-pravne odnose između kmetova i zemaljskih gospodara.¹³⁰

Ipak, Komisija se oduprijela opetovanim zahtjevima Staleža da sudjeluju u izradi prijedloga urbara "na prigodan način" ("*dans un ordre convenable*"), preferirajući da konzultacije s predstavnicima lokalnog plemstva obavi njihovim ispitivanjem.¹³¹ U tom je smislu zanimljivo kako je intervencija Dvora u staleške prerogative koje se tiču sudovanja i administracije bile agresivnije: podban nakon događaja iz 1755. godine znatno gubi na moći, kao i pravo da istodobno vrši funkciju župana zagrebačkog i križevačkog te predsjedava "sudom kratkog postupka". To je bio uvod u daljnje reforme koje su kulminirale osnivanjem Hrvatskog kraljevskog vijeća u Varaždinu 1767. godine, čime je Sabor kao staleška institucija Kraljevine *de facto* izgubio ovlasti.¹³²

4.3 Granice političke imaginacije: prijedlozi za reorganizaciju Kraljevine

Osim Dvora koji se radom komisija nametnuo kao arbitar s gotovo neograničenim ingerencijama za lokalna pitanja, među "pobjednike" državne intervencije u konflikte u Križevačkoj županiji i Varaždinskom generalatu 1755. godine svakako spadaju i pojedini lokalni akteri. Među njima je spomenuti Mihajlo Mikašinović, dobitnik bitke za "prevlast nad Srbima", čija je vojna karijera doživjela strelovit uspjeh. S druge pak strane krajiško-kraljevinske granice, zadovoljna načinom na koji su intervencijom "odozgo" razriješeni lokalni sukobi mogla je biti grupa istaknutih ličnosti bliskih Dvoru i principima prosvijećenog apsolutizma, ne samo zato što se državna uspješno nametnula kao privilegirani zaštitnik "općeg dobra", već i zato što su njezinom intervencijom nastradali njihovi lokalni rivali poput Raucha i Raffaya te drugih "malobrojnih moćnika" koji su bili

128 KARAMAN 1989: 22

129 KARAMAN 1989: 24

130 Jedan od strahova Komisije bio je i taj da bi se neko znatnije smanjenje kmetskih obaveza moglo shvatiti kao nagrada za bunu, što bi moglo izazvati daljnje nestabilnosti. HORBEC 2013: 211

131 KARAMAN 1989: 30

132 DOBRICA 2009: 349

preuzeli institucije Kraljevine. Moglo bi nas stoga začuditi što je Krčelić naposljetku izrazio prilično nezadovoljstvo rezultatima rada komisije, iako je bio jedan od Althanovih konfidenata dok je ovaj *de facto* putem Komisije upravljao Kraljevinom.¹³³

Kanonik naime u posebnom poglavlju koje slijedi iznošenje detalja vezanih u rad komisije donosi vlastitu analizu odnosno "ispitivanje zbog čega je izbila seljačka buna". Kategorički odbacuje mogućnost da je bunu izazvao porezni popis u kojem je sam sudjelovao, pozivajući se na činjenicu kako posao u osnovi nikada nije bio ni završen te na svjedočenja okrivljenih. Nadalje, odbacuje mogućnost i da je uzrok bune bila obaveza tlake u predenju kudjelje (koja je mogla biti samo neposredni povod, odnosno "izlika"), kao i to da bi uzrok mogao biti "okrutni postupak zemaljske gospode". Jedan od razloga zašto je Krčeliću "tlačenje" kmetova kao uzrok bune neuvjerljivo je uloga španova u njoj. On naime smatra da su španovi bili glavni organizatori unatoč tome što su najmanje izloženi "tlačenju". Razlog zašto je krivo identificiran uzrok pobune Krčelić pronalazi u postupku banderijalne vojske zbog kojeg je Komisija naposljetku postala vrlo nesklona Staležima.¹³⁴ Autor *Annua* ovdje se dakle pojavljuje kao protivnik grupe koja je kontrolirala institucije Kraljevine, ali i energični zaštitnik staleških interesa. I pritom nije jedini. Još jedan lokalni bliski suradnik Althana, Ladislav Lukavski,¹³⁵ koji je zbog svoje suradnje s predsjednikom Komisije prozivan i u Saboru, govori slično.¹³⁶ Prema interpretaciji Lukavskog, koju prenosi Krčelić, vodeća grupa u Kraljevstvu i oni koji su ih branili zapravo su žrtvovali interese "čitavog plemstva kao staleža" i to time što su "tvrdili da su oni država". Izražavajući ipak duboko poštovanje prema Komisiji i opravdavajući je brzinom rada, kanonik naposljetku potvrđuje stav koji su ranije izražavali Staleži, ali i banski namjesnik, o tome kako je ključni uzrok bune Varaždinski generalat, odnosno njegovi neriješeni odnosi s Kraljevinom.¹³⁷

Iako je dakle bio nezadovoljan što su zaključci Komisije odudarali od njegovih političkih koncepcija, Krčelić je još za vrijeme Althanovog boravka dobio priliku da izravnije utječe na budućnost Kraljevine, nakon što ga je, prema njegovim navodima, predsjednik komisije zamolio da umjesto njega izradi prijedlog njezinog budućeg uređenja.¹³⁸ Kanonik je naposljetku izradio dva prijedloga koji pružaju zanimljiv uvid u njegove političke stavove. Jedan od njih predviđa osnivanje

133 HORBEC 2013: 207

134 KRČELIĆ 1952: 197, 198

135 Ladislava Lukavskoga kraljica je 1756. godine imenovala prisjednikom Sudbenoga stola. PUSIĆ 2007: 75

136 HORBEC 2013: 208

137 Kao još jedan faktor koji je pomogao pokretanju bune prepoznaje se, kao i u drugim izvorima, konzumacija vina, te doba poklada. KRČELIĆ 1952: 200. Zanimljivo je u tom smislu primijetiti i kako većina izvora ponašanje pobunjenika opisuje karnevalskim motivima "izokrenutog svijeta". Usp. Bahtin, Mihail. 1978. *Sivaraštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg vijeka i renesanse*. Beograd: Nolit

138 Althan se tog posla nije usudio prihvatiti, pa je, nakon dužeg nagovaranja, uspio natjerati Krčelića da ga odradi. Zanimljiv detalj, u kontekstu njegove sklonosti da druge optužuje za sebične motive, predstavlja Krčelievo "priznanje" kako je ključni razlog za prihvaćanje bila perspektiva napredovanja u crkvenoj hijerarhiji. KRČELIĆ 1952: 189

gubernija, odnosno izvršnog tijela u kojem bi sjedili predstavnici krajina, hrvatskih Staleža, svećenstva (obje vjere), gradova, kao i oni institucija središnje državne birokracije, a predsjedao bi im ban. Funkcija tog tijela bila bi u osnovi provođenje kraljevskih naloga i izvještavanje Dvora o stanju u području.¹³⁹ Takvo administrativno uređenje nije dakako bilo bez presedana, već je, upravo u toj funkciji posrednika između vladara i pojedine zemlje, već djelovalo u pojedinim nasljednim zemljama, ali i u Erdelju (i nešto drugačijem obliku Banatu), koji su također, kao i Kraljevina, spadali pod zemlje Krune svetog Stjepana, odnosno Ugarsku.¹⁴⁰ No Kraljevina je, za razliku od tih područja, ipak bio podvrgnuta vlasti Sabora u Požunu, pa je ta proceduralna prepreka identificirana kao glavni problem prijedloga koji *de facto* ukida političku vlast županija i generala te zaoštava stari spor između ugarskog Sabora i Ratnog vijeća. Drugi prijedlog, vidno manje privlačan Krčeliću, bilo je jačanje institucija županija, sa sličnom namjerom slabljenja staleških institucija i jačanja kontrole Dvora nad područjem. Ono što nam njegovi prijedlozi odaju je, čini se, pozicija zagovornika politika prosvijećenog apsolutizma s posebnim interesom za zadržavanje specifičnih institucija koje u nadležnostima ne bi ulazile u konflikt sa središnjom vlasti, ali bi, po mogućnosti, obuhvatile i područja krajina te Slavoniju, tada tek formalno vezanu uz institucije Kraljevine Hrvatske, što sugerira elemente svojevrsnog političkog (nasuprot etničkom) protonacionalizma, koji se artikulira u kompliciranom kontekstu određenom nastajućom apsolutističkom državom i preživljavanjem starih institucija.

No ni Krčelićev ni prijedlozi drugih domaćih intelektualaca, koji su po prosvjetiteljskom žaru pratili europske intelektualne trendove, na kraju nisu prihvaćeni. Dvor je, po svemu sudeći, bio konzervativniji od njih i težio je "kompromisnim" rješenjima, odnosno onima koji bi imali manje dalekosežne utjecaje na krhku ravnotežu koju je nastojao održavati između svojeg apsolutističkog projekta i staleških političkih prava.¹⁴¹ Uz to, Krčeliću su njegovi prijedlozi donijeli mnoge osobne i profesionalne neugodnosti kada je dio njih (zajedno s predloženim kadrovskim rješenjima) ipak došao u ruke pojedinih domaćih plemića, i to prije nego što su ga uopće razmatrali na Dvoru. Razina *peer pressurea* kojem je Krčelić bio izložen razvidna je iz njegove nelagode i potrebe da se neprestano opravdava.¹⁴² Kompleksne odnose među plemstvom u toj naposljetku vrlo malenoj i provincijalnoj sredini ilustrira i biografija Nikole Škrleca, još jednog istaknutog kritičara institucija Kraljevine prije bune 1755. godine. On je, unatoč svojoj političkoj i osobnoj bliskosti s Krčelićem, kao dvadesetpetogodišnji pisar suda bio Rauchov ađutant u ekspediciji "pacifikacije". Njegova sestra Ana Marija bila je žena Josipa Raffaya,¹⁴³ dakle ona gospodarica u čijoj je nadležnosti bio

139 KRČELIĆ 1952: 190

140 PUSIĆ 2007: 71, 74

141 HORBEC 2013: 212

142 KRČELIĆ 1952: 192

143 Sam Škrlec je pak kasnije bio oženjen Rauchovom kćeri.

posao pređenja kudjelje na Erdődyjevim imanjima u okolici Ravna. Uz to, Škrlec je, kao siročić, bio štitićenik Adama Najšića, još jednog od "bogova Hrvatske", koji je naposljetku najbolje prošao u djelomičnoj promjeni odnosa snaga 1755. godine i čije je zadržavanje na nekoj funkciji i Krčelić, unatoč svemu, podržavao. Najšićevo loše upravljanje imanjima Škrlecovih naposljetku je i Nikolu i njegovog brata Petra usmjerilo prema karijeri dvorskog birokrata (razmjerno neobičnom za tadašnje hrvatsko plemstvo) koja je vjerojatno bila presudna za njegovo političko formiranje kao pristalice prosvijećenog apsolutizma.¹⁴⁴

U narednim godinama Škrlec će postati vjerojatno najistaknutija domaća ličnost austrijskog apsolutizma, te "*spiritus agens*" Kraljevinskog vijeća u Varaždinu, kao izvršnog tijela Dvora za Hrvatsku nakon njegovog osnivanja 1767. godine. Njegovi politički stavovi također uključuju dio kontradikcija i kontroverzi koje su pratile i Krčelića, pa se Škrlec istovremeno javlja kao promotor korporativnih alegorija države, karakterističnih za apsolutističku misao, ali i branitelj principa banderijalne insurekcije; kritičar feudalizma kao "dijametralno suprotnog općem dobru", ali i kritičar jozefinskih reformi koje su dodatno zaoštrile terezijanske apsolutističke težnje.¹⁴⁵ Naposljetku, nakon smrti Josipa II 1790. godine i dramatičnog usporavanja apsolutističkih reformi, Škrlec se ponovno javlja, u svojstvu zagrebačkog župana, kao branitelj staleških "ustavnih prava", označavajući time simbolički kraj najizraženije faze austrijskog apsolutizma u lokalnom kontekstu.

144 LUNAČEK 1962: 143, 144

145 LUNAČEK 1962: 148, 155

5. Zaključak

Način na koji se odvio rasplet konflikata iz 1755. godine sugerira kako je njihov najveći pobjednik naposljetku bila Država čiji je interes bio promijeniti odnos moći na području Kraljevine Hrvatske i Varaždinskog generalata u svoju korist. Unatoč zazivima legitimnosti i legalnosti "starih prava" koje su upućivali i krajišnici i kmetovi i Staleži, egzogene su se Komisije uspješno nametnule kao neosporivi dominirajući faktor, čije je pravo na "monopol na legitimno nasilje" naposljetku bilo ograničeno samo njihovim skromnim ambicijama. Iako bi kasniji neuspjeh jozefinskih reformi sugerirao kako su snažni otpori nastupu apsolutističke države ipak znatno ograničavali njezine domete, agresivnost i autoritarnost kojima je, u suštini pravosudnim praksama, država nametnula potpuno novi koncept politike, doista je fascinantan. Osude, poput npr. one Ivana Raucha, kojom je proglašen krivim za "okrutnost" umjesto brige za "red" i "zaštitu domovine" dobro ilustriraju duboko politički karakter cijelog procesa. Višestoljetni izazovi središnjoj vlasti, poput krajiške "autonomije" ili sudskih ingerencija te poreznih izuzeća zemaljskih gospodara pretrpjeli su, bez sumnje, snažan udarac. S druge strane, maleni geografski prostor današnje sjeverozapadne Hrvatske nije samim time postao manje kompleksan i to unatoč, vidjeli smo, pojedinim dalekosežnim prijedlozima u tom smjeru.

Naposljetku ipak vrlo ograničen zahvat u feudalne odnose bio je najava i kasnijih politika koje su pomogle da se institucija kmetstva na ovim prostorima zadrži znatno dulje nego drugdje, uključujući i susjedna područja austrijskih nasljednih zemalja. Istodobno, ukidanje krajiške "autonomije" i militarizacija tog prostora oslabili su antifeudalnu perspektivu koju je krajiški prostor poticao kod podložnika s obje strane kraljevinsko-krajiške granice. Uz to, preživljavanje i staleških institucija, ali i onih Vojne krajine, osigurat će da sukob oko ingerencije nad tim područjem nastavi određivati političku dinamiku cijelog prostora. Dapače, on će ubuduće dobiti i dodatni sloj kompleksnosti, u trenutku kada pojava nacionalizma najavi novu fazu u razvoju fenomena države. Zanimljivo je pritom kako nestanak "vlaških privilegija" nije spriječio buduću nacionalnu integraciju Hrvata i Srba po konfesionalnim principima. S druge je strane opstanak staleških institucija (i njihova kasnija ponovna revitalizacija) gotovo zajamčio da će se buduću razvoj nasljednica Habsburške Monarhije u velikoj mjeri biti određen etničkim, a ne građansko-feudalnim sporovima, koji su svejedno izraženi kao "konstitucionalno" pitanje. Stoga privilegirani nositelj nacionalno-liberalnih i građansko-demokratskih težnji nikada neće biti centralna vlast (kao u revolucionarnoj Francuskoj), već periferni centri, poput Ugarske. U tim će se sukobima hrvatski Staleži i njihove institucije-nasljednice nerijetko stavljati na stranu "starog režima", pa će i hrvatski nacionalizam (toliko oslonjen na instituciju Sabora), biti gotovo presudno obilježen konzervativnim težnjama. Dio procesa koji je vodio tome razvidan je i u događajima 1755. godine.

Iz "subalterne" perspektive pak, institucije "autonomija" trajno su u ovim događajima izgubile svoj značaj, a time uzrokovale i nestanak možda drugačijih antifeudalnih perspektiva, za koje se čini da su se pojavile u ovim bunama. Prilikom izrade ovog rada, jedan od motiva bio je svakako i pokušaj da ih pronađem. U vremenima kada su države doista uvjerljivo "izbrisale karte svjetova starijih od njih",¹⁴⁶ i kada zaziv autoritarnih reformi "odozgo", sa novim pobjednicima i gubitnicima, sasvim dominira političkim imaginarijem, potraga i ponovno aktualiziranje drugačijih svjetova čini se kao imperativ.

146 ŠTEFANEC 2011: 7

6. Literatura

- ANDERSON, Perry. 1974. *Lineages of the Absolutist State*. London: NLB
- BLAŽEVIĆ, Zrinka. 2006. Kmetsko-krajiška buna iz 1755. godine u svjetlu narativnih izvora. *Ljetopis SKD Prosvjete* 11: 334-348. Zagreb: SKD Prosvjeta
- DOBRICA, Ladislav. 2009. Rad Istražnog povjerenstva / Delegiranog suda (Althanove komisije) u Hrvatskoj 1755. godine – prilog poznavanju povijesti institucija. U *Spomenica Josipa Adamčeka*. Zagreb: FF Press
- EVANS, R. J. W. 2006. *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867*. Oxford: Oxford University Press
- HORBEC, Ivana. 2013. U pozadini seljačke bune 1755. godine: prijedlozi za bolju hrvatsku javnu upravu. *Povijesni prilozi* 32: 203-233
- HORBEC, Ivana. 2009. "Homo principis et homo statuum – banska služba za vladavine Marije Terezije". *Povijesni prilozi* 37: 267-316
- HORBEC, Ivana. 2014. Prosvjetiteljstvo i rad za opće dobro: promjene u koncepciji javne službe u Banskoj Hrvatskoj XVIII stoljeća. U *Hrvati i Srbi u Habsburškoj monarhiji u 18. stoljeću: interkulturni aspekti 'prosvijećene' modernizacije*. Zagreb: FF Press
- INGRAO, Charles W. 2000. *The Habsburg Monarchy, 1618–1815*. Cambridge: Cambridge University Press
- JOSIPOVIĆ, Ivan. 2005. Pobune u križevačkom kraju 1755. godine prema zapisima suvremenika Ivana Josipovića, župnika u Križevcima. *Cris* 1/2005: 144-152
- KARAMAN, Igor. 1989. *Privredni život banske Hrvatske*. Zagreb: Liber
- KARAMAN, Igor. 1962. Prilog velikoj buni križevačkih seljaka god. 1755. *Starine JAZU* 52: 273-297
- KARAMAN, Igor. 1973. Pokreti seljaka u sjevernoj Hrvatskoj god. 1755. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 5: 365-372
- KASER, Karl. 1997, *Slobodan seljak i vojnik*. Zagreb: Naprijed
- KRČELIĆ, Baltazar Adam. 1952. *Annuae ili historija: 1748-1767* [ur. Nikola Majnarić; preveo Veljko Gortan]. Zagreb: JAZU
- LUNAČEK, Valdemar. 1962. Hrvatski kameralist Nikola Škrlec Lomnički. *Historijski zbornik* 15: 141-181
- MOAČANIN, Fedor. 1959. *Pokušaji reorganizacije Vojne Krajine na novim osnovama; Masovno naseljavanje Vlaha i izdvajanje Vojne Krajine kao posebnog teritorija; Osnivanje novih krajina i slom krajiške autonomije*. U *Historija naroda Jugoslavije, svezak 2*. Zagreb: Školska knjiga
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (ur.). 1984. *Vojna krajina: povijesni pregled, historiografija, rasprave*. Zagreb: Liber

- ROKSANDIĆ, Drago. 2003. *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb: Barbat
- ROKSANDIĆ, Drago. 2004. *Etnos, konfesija, tolerancija*. Zagreb: SKD Prosvjeta
- ROKSANDIĆ, Drago. 1988. *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire (1809–18)*. Zagreb: Stvarnost
- SZABO, Franz A. J. 1994. *Kaunitz and enlightened absolutism 1753-1780*. Cambridge: Cambridge University Press
- ŠIMUNIĆ, Ivan Krstitelj. 2010. "Seljačka buna oko Križevaca i u dijelu Varaždinskog generalata godine 1755". *Cris* 1/2010: 251-255
- PUSIĆ, Eugen (ur.). 2007. *Nikola Škrlec Lomnički (1729-1799) sv. 4*. Zagreb: HAZU
- ŠTEFANEC, Nataša. 2011. *Država ili ne: Ustroj vojne krajine 1578. godine i Hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici*. Zagreb: Srednja Europa
- WEBER, Max. 2004. *The Vocation Lectures*. Indianapolis: Hackett
- ZATEZALO, Đuro. 2011. *Mihajlo barun Mikašinović od Zmijskog polja*. Zagreb: Euroknjiga